

Přeměna Jugoslávské lidové armády na armádu srbskou

SRDJAN PRTINA

The transformation of the Yugoslav People's Army into the Serbian Army

Abstract: Although there is as yet no coverage of this subject in the articles and books dealing with the fragmentation of former Yugoslavia, the transformation of the Yugoslav People's Army (JNA) into an army protecting Serbian interests is perceived as commonplace. This article examines the causes behind and the course of this issue. The transformation of the JNA was not continuous, but was a consequence of several factors, including back-room politics, the army generals' conservatism towards the political changes in Yugoslavia, the anti-army, anti-Yugoslav and anti-Communist sentiments in Slovenia and Croatia, and the ethnic constitution of the JNA.

To examine the behaviour of Yugoslav People Army during the brake-up of the Yugoslav state, the author focuses on both ideological and socio-economic factors and the political evolution in the 1980's and early 1990's.

Keywords: Yugoslavia, the Yugoslav People Army (JNA), conflict in the former Yugoslavia, Communist Systems.

Hlavním tématem tohoto textu je popis a vysvětlení přeměny Jugoslávské lidové armády (*Jugoslovenska narodna armija – JNA*)¹ na armádu hájící srbské zájmy. Ačkoli se tato skutečnost bere jako samozřejmost, na akademické půdě a v publikacích o problematice rozpadu bývalé Socialistické federativní republiky Jugoslávie (SFRJ) a o konfliktech, jež probíhaly na těchto prostorech, často chybí popis tohoto procesu.

Tato „samozřejmost“ přehlíží fakt, že celý vývoj přeměny zase tak samozřejmý nebyl. Šlo o celou „mozaiku“ příčin, které nakonec vyústily v to, co bylo v květnu 1992 nazváno Jugoslávská armáda (*Vojska Jugoslavije – VJ*), což je oficiální název armády „třetí Jugoslávie“, tedy Svazové republiky Jugoslávie (SRJ), kterou 27. 4. 1992 spoluvytvorily Srbsko a Černá Hora.

V tomto „transformačním“ procesu, na což bude v průběhu tohoto textu ukázáno, se JNA a hlavně její velitelský kádr chovaly nebo snažily chovat jako samostatný aktér, „devátá republika“² a v období krize se do značné míry řídily vlastními zájmy. Ovšem tuto přeměnu ovlivnil nejen velitelský kádr, nýbrž také jiné faktory. Kromě (1) postoje velitelského kádru k JNA jako k autonomnímu aktéru v jugoslávské krizi je to: (2) konzervativní stanovisko vojenských důstojníků k budoucnosti SFRJ, (3) tajná a veřejná podpora nejvyšších velitelů JNA Srbskem, (4) antikomunistické, antijugoslávské a protiarbídní postoje Slovinska a Chorvatska, (5) změna postoje srbského vedení a jeho aktivity na zapojení JNA na svou stranu, (6) zájmy velících důstojníků o zachování privilegovaného postavení ve společnosti a (7) etnické složení vojenského kádru Jugoslávské lidové armády.³

Samotný text je rozdělen do dvou hlavních částí. První z nich se svým obsahem zaměřuje na socioekonomicko-politický profil JNA v časovém období od jejího vzniku do první poloviny osmdesátých let 20. století. Kromě procesu vzniku jsou popsány především podmínky, za nichž JNA fungovala a které měly při rozpadu SFRJ značný dopad na její orientaci. Mezi tyto podmínky řadím jednak sociální profil JNA, jednak její ekonomické aktivity a ekonomicko-politickou autonomii.

Ve druhé části, která je klíčová, pak bude pozornost zaměřena na politický proces fragmentace SFRJ a na postoje politických a armádních představitelů ke krizi. Tento proces je doplněn příklady z činnosti samotné JNA především během konfliktu v Chorvatsku, protože přeměna JNA byla v tomto konfliktu nejen nejvýraznější, ale také definitivní.

HISTORIE VZNIKU JNA (1941–1948)

Historie a vznik JNA jsou spojeny s obdobím komunistického antifašistického odboje za druhé světové války a s událostmi, které se udály těsně po válce. Jak je z historie známo, po okupaci území tehdejšího Království Jugoslávie v dubnu 1941 a po následném rozdělení jugoslávského teritoria mezi státy Osy a nastolení kolaborantských vlád na zbytkovém území jugoslávského království došlo na jaře roku 1941 k vytvoření dvou odbojových hnutí. První z nich, které vzniklo v květnu 1941 pod vedením tehdejšího generála jugoslávské armády Dragoljuba „Draži“ Mihailoviće, zpočátku usilovalo o obnovení předválečného politického systému, jinými slovy řečeno, o obnovu Království Jugoslávie. Později se tento odboj, který se sám označoval jako „Jugoslávská armáda ve vlasti“, ale do historie vstoupil také pod označením „četnické ravnogorské hnutí“ (*ravnogorski četnički pokret*),⁴ radikálně změnil na hnutí s nacionálně-šovinistickým politickým programem, usilujícím o vytvoření etnicky homogenního velkého Srbska.⁵

Druhým hnutím bylo již zmíněné komunistické pod vedením Josipa Broze Tita. Komunistický odboj se začal organizovat na přelomu června a července 1941. Byl mnohem lépe organizovaný a akceschopnější než „ravnogorský“, brzy převzal primát a získal širší podporu obyvatelstva. Komunističtí partyzáni založili svůj odboj na ideji socialistických zásad rovnoprávnosti všech jugoslávských národů, na prosazování mezietnické tolerance a na odmítnutí předválečného politického systému, monarchie. Tímto programem získali podporu nejen v Srbsku, kde odboj vznikl, ale také mezi ostatními národy v jiných částech Jugoslávie, odmítajícími kolaboraci i „ravnogorský“ program a jeho velkosrbský charakter, jenž stál proti jejich zájmům.⁶

Přes počáteční krátkou vzájemnou toleranci se oba odboje díky svým rozdílným ideologickým zaměřením a odlišným bojovým strategiím brzy střetly, přičemž komunistický odboj v průběhu války definitivně zvítězil a z Komunistické strany Jugoslávie (*Komunistička partija Jugoslavije – KPJ*) se po skončení války stala dominantní politická síla.⁷ Ačkoli se armádě přisuzovaly největší zásluhy za válečné úspěchy, podíl na tomto vítězství měly také jiné faktory. Německé vojsko tehdy již nevládalo čelit útokům sovětské armády na víceru frontách, a proto se stahovalo z jugoslávského území blíž k Německu, konkrétně do Rakouska. Třebaže se sovětská armáda podílela pouze na osvobození Bělehradu a některých částí Vojvodiny, její účast výrazně přispěla k porážení, respektive k vytlačení německých jednotek z jugoslávského území. To jugoslávským komunistům nebránilo v tom, aby rozšířili tvrzení, že se Jugoslávie osvobodila sama a že největší zásluhu na tom má právě národněosvobozenec armáda.

Komunistická propaganda také záměrně zveličovala ztráty. Číslo 1,7 milionu padlých, vyslovené samotným Titem, bylo uváděno úmyslně hlavně proto, aby Jugoslávie dostala maximální odškodnění, ale též proto, aby se pozdvihla autorita partyzánů, národněosvobozenec boje a KPJ. Ačkoli je nemožné určit přesné číslo padlých, objektivnější čísla hovoří o 1,1 milionu padlých (*Šesták – Tejchman – Havlíková – Hladký – Pelikán, 1998, s. 492*). K 1,7 milionu obětí války jsou řazeni rovněž zemědělci přirozenou smrtí, na různé nemoci, epidemie nebo hladem.

Úspěchy ve válce se současně odrazily také na zahraniční politice Jugoslávie, která hodlala převzít vůdčí roli na Balkánském poloostrově. I když byl Tito stalinistou, v regionálním kontextu prosazoval jugoslávské národní zájmy s cílem vytvořit balkánskou unii, respektive balkánskou federaci nebo konfederaci spolu s Albánií a s Bulharskem pod jeho vedením⁸ (*srovnej Dedijer, 1953, s. 299–333*). Titovy plány byly hlavní příčinou nadcházející roztržky se Stalinem v červnu 1948, a tím také s celým „východním blokem“⁹ (*srovnej*

Dedijer, 1953, s. 334–381). Zároveň přivedly Jugoslávii do situace, kterou ve Spojených státech amerických (USA) označili jako nacionální komunismus¹⁰ (*Woodward, 1997, s. 35*). Titovi k tomuto kroku pomohlo vědomí, že se Jugoslávie sama osvobodila a že se tudíž bude sama rozhodovat. Jugoslávie tak zůstala socialistickou zemí, ale nezávislou na Moskvě, což určilo její mezinárodní postavení na dalších čtyřicet let.

Po blokadě z Východu přežil jugoslávský režim hlavně díky finanční podpoře Západu, v první řadě Spojených států, které si tím zajistily, že se Jugoslávie nedostane pod přímou kontrolu Moskvy. USA se současně pojistily, že bude Sovětskému svazu (SSSR) znemožněna kontrola Jaderského moře, a tím i trvalá přítomnost ve Středozezemním moři.¹¹ Bývalý ministr obrany SFRJ Veljko Kadijević velmi výstižně popsal postavení Jugoslávie mezi oběma bloky: „*Strategickým základem dlouholeté jugoslávské nezávislé politiky byla rovnováha sil mezi dvěma nepřátelými vojensko-politickými bloky – Východem a Západem – a geostrategická poloha Jugoslávie, o kterou projevovaly zájem oba z nich. Vojensky řečeno, Jugoslávie nebyla chráněná vojenským »deštníkem« ani jednoho z bloků, ale »deštníkem« rovnováhy sil mezi nimi, protože se jejich strategické zájmy přímo střetávaly na našem [jugoslávském – pozn. aut.] území.*“ (*Kadijević, 1993, s. 10–11.*)

VOJENSKÁ OBRANNÁ STRATEGIE

Mezinárodní postavení Jugoslávie – socialistický evropský stát nezávislý na Moskvě – přímo ovlivnilo roli ozbrojených složek, obrannou koncepci a systém vyzbrojování jako součásti obranné koncepce. Již od konce druhé světové války, ale hlavně po roztržce se SSSR se Jugoslávie rozhodla pro vlastní rozvoj a výrobu zbraňových systémů s cílem zajistit si maximální autonomii ve vyzbrojování (*Stamatović, 2001, s. 40; Dizdarević, 2002, s. 303*). Ovšem destrukce průmyslových oblastí během druhé světové války a ohrožení státní suverenity z „Východu“ od druhé poloviny roku 1948 odkázaly Jugoslávii na zahraniční vojenskou pomoc „Západu“, v první řadě USA. Tak v období 1951–1958 činila americká vojenská pomoc 749,608 milionu amerických dolarů (*Stamatović, 2001, s. 40–41*).

Vojenský průmysl se však brzy stal jedním z nejrozvinutějších průmyslových odvětví a hlavním nositelem technologického pokroku.¹² Jugoslávie si tím zabezpečila značné potřeby ve vyzbrojování (přibližně 70 %) a stala se velkým konkurentem tradičních vývozců zbraní na světovém trhu. V období 1976–1980 činil export v oblasti vojenských potřeb 2,182 miliardy amerických dolarů (z toho zbraňové systémy, munice a vojenské potřeby – 1,194 miliardy; inženýrské služby – 988 milionů). V letech 1981–1985 byla hodnota exportu 3,3krát vyšší než v předchozím období a činila 7,251 miliardy dolarů. Mezi lety 1986–1990 činil obchod 4,519 miliardy dolarů (*Stamatović, 2001, s. 72 a 107*). V posledním období (1986–1990) by hodnota exportu byla značně vyšší, ale v důsledku politické krize došlo ke zrušení některých kontraktů (*Davinić, 2003, s. 63*).

Vznikem Hnutí nezájímavých v roce 1961 si Jugoslávie jako jeden ze zakladatelů tohoto uskupení vydobyla privilegované postavení ve „třetích zemích“,¹³ a tak se stala žádoucím partnerem v zahraničněobchodních vztazích, jakož i v obchodu s vojenským vybavením, zbraněmi a zbraňovými systémy nebo v poskytování služeb vojenského inženýrství. Některým státům byl z politických důvodů znemožněn přístup k západnímu trhu a byly odkázány na východní blok nebo na Jugoslávii, z čehož ona sama těžila nejen ekonomicky, ale také politicky. Dodávkami zbraní mimo jiné pomáhala protikolonialistickým osvobozeneckým hnutím v Africe a v Asii, čímž si později získala dobré pozice u vlád nově vzniklých států¹⁴ (*Davinić, 2003, s. 63*).

V systému zbrojního průmyslu hrála armáda velmi důležitou roli, což bylo způsobeno jejím úzkým napojením na toto odvětví, stejně jako na zahraničněobchodní vztahy v oblasti vojenské techniky a vojenského inženýrství (*Dizdarević, 2002, s. 303*). Tyto aktivity zajišťovaly armádě vedle společenské samostatnosti a izolovanosti také finanční autonomii. Do jejích transakcí neměla vedení republik ani veřejnost možnost zasahovat. To z ní činilo prakticky „devátou republiku“ (*Hadžić, 2002, s. 129–130*) se zvláštním zvyhodně-

ným systémem penzijních, zdravotních, sociálních, vzdělávacích a bytových služeb pro důstojníky JNA¹⁵ (*Dizdarević, 2002, s. 303; Hadžić, 2004, s. 201*).

Politické vedení Jugoslávie ovšem na základě mezinárodního postavení státu vytvářelo celkovou obrannou strategii. Ta předpokládala možný útok ze strany obou politických bloků. V rámci této strategie bylo řešeno umístění a územní rozložení podniků, důležitých pro zbrojní průmysl i obranu státu. Na základě zkušeností ze druhé světové války, kdy se hlavní a neúčinnější boje vedly v hornatých terénech Bosny a Hercegoviny (BaH) a středního Srbska, bylo rozhodnuto, že se největší část těchto podniků umístí právě do těchto oblastí¹⁶ (*Woodward, 1997, s. 36*). Malý počet továren ve Slovinsku, v Chorvatsku a ve Vojvodině měl geostrategický podklad. Tyto oblasti mohly být lehce obsazeny jak ze západu (Slovinsko a částečně Chorvatsko) vojsky NATO, tak z východu, respektive ze severu, z Maďarska (Vojvodina a část Chorvatska, hlavně Slavonie), jednotkami Varšavské smlouvy.

Samotná obranná doktrína se zakládala na principu všenárodní obrany (*Koncepcija opštenarodne odbrane – K ONO*), na společenské sebeobraně (*Društvena samozaštita – DSZ*) a na rozvoji ozbrojených sil (*Radaković, 2003, s. 33*). Jugoslávie si byla vědoma toho, že by v případě útoku armád Varšavské smlouvy nebo NATO nebyla schopna dlouho čelit frontovému způsobu boje, a proto se rozhodla pro kombinovaný obranný systém (frontový kombinovaný s partyzánským způsobem boje), jímž se budu ještě zabývat.

U zrodu této koncepce stála ideologicko-politická programová vize KPJ, jež vycházela z již zmíněných zkušeností ze druhé světové války a z národněosvobozeneckého boje a z marxistické teorie o „ozbrojeném lidu“ (*Hadžić, 2001, s. 58 a 61; Kadijević, 1993, s. 69 a 71*). V této osnově dominovaly dvě skutečnosti. Jedna z nich byla typická pro jugoslávskou formu socialismu a druhá pro socialismus jako systém obecně: a) samosprávní socialismus, b) rozhodující role komunistické strany (*Hadžić, 2001, s. 58*).

Samosprávní socialismus byl hodnocen jako nezbytně důležitý pro obranu proti potenciálnímu agresorovi, a to jak z vojensko-politického, tak i z ekonomického pohledu. Současně kladl důraz na celospolečenskou mobilizaci jako na typický znak Jugoslávie a jejích občanů (*Strategija opštenarodne odbrane i društvene samozaštite SFRJ, cit. dle Hadžić, 2001, s. 288*). Tento prvek mobilizoval celou společnost a zapojoval nejen ozbrojené složky, ale všechny oblasti společenského života do obrany státu. Obranná koncepce byla vytvořena KPJ, která samu sebe definovala jako jediného vůdce obrany státu.¹⁷

Ačkoli tento systém předpokládal centrální řízení ozbrojených složek, princip samosprávy počítal s jistým druhem decentralizace. Vytvářel dva rovnoprávné a na sobě nezávislé celky: federální JNA a teritoriální obranu (*Teritorijalna odbrana – TO*),¹⁸ která měla fungovat na principu všenárodních milicí. Oba celky měly podléhat jednotnému vedení – předsednictvu SFRJ a prezidentovi republiky (*Ustav SFRJ, cit. dle Radaković, 2003, s. 38–39*). Ve skutečnosti byla řízena z federálního centra pouze JNA, kdežto TO podléhala vedením republikových center a centrům autonomních oblastí. K ONO předpokládala, že oba tyto celky (JNA a TO) společnou činností vytvoří specifický obranný systém pro vedení kombinované války, respektive kombinovaného způsobu boje, v němž měla JNA, vyzbrojena moderními a těžkými zbraňovými systémy, agresí odrazit, popřípadě zbrzdit první útok. JNA byla určena pro vedení frontové války. TO, která byla organizována na lokální úrovni a rekrutovala se z místního obyvatelstva,¹⁹ se mezitím měla připravit a organizovat guerillový odpor ve vnitrozemí. Největší výhodou TO bylo, že na rozdíl od příslušníků JNA, kteří většinou nesloužili v mateřských republikách, natož ve městech, odkud pocházeli, její příslušníci znali jednak terén, v němž působili, a jednak byli kvůli obraně svých domovů mnohem více motivováni²⁰ (*Woodward, 1997, s. 36*). Strategie „spoléhání se na podporu lidu“ se však projevovala v organizaci obou komponent, nejen TO. Většina kasáren JNA byla umístěna přímo ve městech, pouze některé garnizony a sklady zbraní se nacházely mimo ně. Tato strategie se pak na začátku ozbrojeného konfliktu ve Slovinsku a v Chorvatsku, kdy ozbrojené síly (jednotky teritoriální obrany)

těchto republik zahájily blokády kasáren, ukázala pro JNA jako problémový prvek. Obranná koncepce totiž nepočítala s možností útoku vlastního lidu na obranné formace JNA, čímž byl velící kádr JNA překvapen (*Lazanski, 2000, s. 162–163*).

V rozdělení rolí obou složek a kontroly nad nimi je možné sledovat jednu z mnoha, avšak nikoli rozhodující příčinu budoucího konfliktu mezi armádními elitami na straně jedné a republikovými centry, hlavně západních republik,²¹ na straně druhé. Již během jednání o K ONO a jejím zakotvení v Ústavě došlo ke střetu dvou proudů. Mohly by být označeny jako „armádní“ a „politický“ i přesto, že toto rozdělení nebylo striktní. „Politický“ proud, v jehož čele stál „architekt“ jugoslávské Ústavy Edvard Kardelj, zastával názor, že by se armáda, stejně jako politický systém měla reformovat. Jinými slovy řečeno, aby se určité kompetence, týkající se obrany, přenesly z centra na republiky. Přitom vycházel z marxistické teorie o „ozbrojeném lidu“. Naopak „armádní“ proud se zasazoval o to, aby obranné složky tvořila modernizovaná jednotná armáda s jednotným velením (*Kadijević, 1993, s. 71*) a aby TO byla podřízena armádní kontrole. Zásahu na tom, že převážil „politický“ koncept, měl především Tito (*Đizdarević, 2002, s. 303*). Přesto Tito usiloval o zvýšení vlivu JNA na celkové dění v SFRJ. Armádu považoval za jeden, možná nejdůležitější pilíř politické stability SFRJ, což se také projevilo v chování nejvyššího vojenského velení po Titově smrti.

Do jeho smrti v květnu 1980 nebyla Ústava z roku 1974 zcela zavedena do praxe. Josip Broz Tito až do své smrti zůstával hlavní autoritou ve státě. Jeho smrt byla však příčinou změny nejen vnitropolitické situace mezi republikovými centry a federálními orgány, ale také ve vztazích mezi republikami a JNA. Aby mohla být vysvětlena a pochopena příčina konfliktu mezi JNA a republikovými centry v první řadě v případě Slovinska a Chorvatska, je důležité načrtnout nejdříve sociální profil Jugoslávské lidové armády.

SOCIÁLNÍ PROFIL JNA

Pod tímto pojmem je myšlena jak sociální struktura vojenských důstojníků a výběr kandidátů pro kariérní postup, tak i ekonomické výhody příslušníků Jugoslávské lidové armády.

Svou strukturou a personálním složením odpovídala JNA mnohonárodní podobě státu. Kvůli provázanosti JNA s KPJ, respektive skrze přítomnost KPJ v armádních strukturách, a díky socialistické indoktrinaci nejen na vojenských školách, ale také v průběhu své činnosti v JNA byli důstojníci a poddůstojníci silně vázáni na socialistickou Jugoslávii.²² Zároveň jí však bezpartijní systém a působnost KPJ uvnitř JNA umožňovaly rozvíjet autonomní postavení ve společnosti a vcelku silnou nezávislost při provádění samostatné politiky bez jakékoli civilní kontroly nebo kritiky ze společnosti (*Hadžić, 2001, s. 75*).²³

Profilace a systematický dril vojenských důstojníků zpravidla začínaly již na vojenských školách. V prvních patnácti letech po druhé světové válce existovaly pouze vojenské akademie. Ty se ale ukázaly jako nedostačující pro naplnění potřebných kapacit. Z tohoto důvodu se JNA rozhodla zahájit činnost víceletých vojenských středních škol, čímž se snížila věková hranice studentů z osmnácti na čtrnáct let²⁴ (*Hadžić, 2004, s. 202*).

Sociální struktura studentů vojenských středních škol a akademií se značně lišila od struktur jiných vysokých škol. Na rozdíl od civilního sektoru působili v armádě většinou lidé z venkova, včetně studentů vojenských škol. Současně byly tyto školy umístěny ve velkých městech, což znamenalo, že relativně mladé děti odcházely z rodičovské péče do vojenské výchovy, izolující od samotného začátku tyto děti od styku s civilním sektorem (*Silber – Little, 1995*). Tato izolovanost od okolního světa a relativně dlouhá výchova vojenského kádru otevíraly JNA možnost profilovat vojenské důstojníky podle vlastních potřeb a představ (*Hadžić, 2004, s. 202*), což se projevilo začátkem války, kdy ani jednou nedošlo k žádné organizované vzpouře ze strany profesionálního kádru vůči nejvyššímu velení pro jeho válečnou politiku.²⁵ Odchod profesionálních vojáků a důstojníků z JNA byl vyvolán charakterem války. Jediným důvodem pro odchod z JNA byla národnostní

příslušnost jednotlivých důstojníků (*Hadžić, 2001, s. 47*), kteří se v letech 1990–1991 přiklonili k politice a vedení mateřských republik.²⁶

Druhý důsledek izolovanosti se projevil až s vypuknutím konfliktu, který ukázal „komplex méněcennosti“ venkova vůči městu. Venkov, jenž byl tradičně konzervativní k jakýmkoli cizím a neznámým poznatkům a na Balkánském poloostrově navíc propojen s tradičním patriarchalismem, se na město často díval jako na cizí, morálně zkažený a zvrhlý subjekt (*Vujović, 2002, s. 163–189*). Tento fakt způsobil, že mnoho důstojníků nepochopilo a ani nemělo možnost pochopit město, jeho kulturu a zvláštnosti, přičemž si o něm udělalo vlastní představy.²⁷ Stejně tak i město vzhledem ke své centralizované povaze vůči okolí se nikdy nesnažilo pochopit venkov. Někteří autoři (*Vujović, 2002*) tímto faktorem/defektem odůvodňují válečné aktivity některých důstojníků JNA vůči městům, jako je Vukovar, Dubrovnik nebo Sarajevo, jejichž ostřelování nemělo z vojenskostrategického, ale ani z politického hlediska žádné opodstatnění²⁸ (*Lazanski, 2000, s. 164; Radaković, 2003, s. 205*).

Vzdělávací systém, který byl striktně podřízen jugoslávské socialistické ideologii, byl nicméně založen na jugoslávském lidovém charakteru a na principu „bratrství a jednoty“ (*Dizdarević, 2002, s. 306*). Princip rovnoprávnosti by nemohl být efektivní bez potlačování traumat ze druhé světové války a bez vytváření vlastní verze průběhu tohoto konfliktu a v souvislosti s ním rovněž občanské války, probíhající mezi jihoslovanskými národy. Heslo „bratrství a jednota“ mohlo být efektivní pouze za předpokladu, že „jsou všichni tak trochu vinní“²⁹ (*Hadžić, 2004, s. 204*).

JNA se v duchu tohoto principu pokoušela najít model, jímž by zajistila rovnoměrné zastoupení jednotlivých národností v důstojnickém sboru. Již při přijímacích řízeních na vojenské školy se postupovalo podle jasně definovaných mechanismů, jimiž se pokoušelo naplnit národnostní a republikové kvóty. Nejdříve musely být splněny národnostní, až potom se uplatňovaly kvóty republikové.³⁰ Stejný princip byl poté uplatňován při jmenování do vyšších hodností, přičemž se prováděla politika antiintelektualismu. Nerozhodovala kvalita, ale jiné hodnoty, jako jsou například již zmíněné národnostní kvóty, doba působení v armádě nebo oddanost socialistickým ideálům (*Hadžić, 2004, s. 202–205; Woodward, 1997, s. 72*). Systém školství tak vytvářel dvě skupiny důstojníků. První z nich by se mohla označit jako „politická generalita“ a byla zastoupena v nejvyšších veleních. Tvořili ji hlavně důstojníci, kteří se zúčastnili bojů ve druhé světové válce. Jejich hodnost a postavení byly jistou zásluhou za účast ve válce, ale chybělo jim dostatečné vzdělání, které se dostalo mladším důstojníkům.³¹ Druhou skupinu tvořili věkově mladší „profesionální důstojníci“. Ti prodělali vojenskou edukaci a byli zastoupeni na nižších úrovních, respektive veleli jednotlivým složkám. Postup mezi nejvyšší generalitou jim byl ztížen na úkor válečných veteránů ze druhé světové války. Tento mechanismus přispěl k tomu, že uvnitř JNA vzniklo napětí a sociální rozdělení mezi válečnými a poválečnými důstojníky, respektive mezi nejvyšší generalitou a poddůstojníky. Začátkem konfliktu se ukázal také velmi významný rozdíl mezi těmito dvěma skupinami, když „profesionální důstojníci“ mnohem lépe pochopili etnický charakter konfliktu a začali se orientovat podle národnostního klíče, zatímco „politická generalita“ stále věřila ideálům komunismu. Právě tyto rozdíly využil Slobodan Milošević začátkem roku 1992, když nařídil výměnu starších důstojníků, které nahradil služebně mladšími, zčásti těch, kteří se zúčastnili konfliktu v Chorvatsku a v Bosně a Hercegovině.

Zmíněné mechanismy a národnostní kvóty byly zavedeny, aby v JNA ani jedna národnost, především srbská, netvořila většinu, jak tomu bylo v době jugoslávského království. Praxe ale byla zcela jiná, protože etnickou většinu v JNA tvořili Srbové, kteří se do vojenských škol hlásili jednak ze Srbska, ale také z Bosny a Hercegoviny a z Chorvatska. Nejméně přihlášených bylo ze Slovinska a z Chorvatska. Percentuální rozdělení důstojnického sboru JNA v první polovině osmdesátých let 20. století bylo následující: Srbové tvořili 63,2 %, Chorvaté 12,6 %, Makedonci 6,3 %, Černoherci 6,2 %, Slovinci 2,8 %, Muslimo-

vé 2,4 %, Jugoslávci 3,6 %, Maďaři 0,7 %, Albánci 0,6 %, ostatní 1,6 % (Domazet, 2001). Hlavní příčinou relativně nízkého počtu slovinských a chorvatských důstojníků je vyšší životní standard ve Slovinsku a v Chorvatsku, což činilo armádu pro mladé lidi z těchto republik stále méně přitažlivou (Dizdarević, 2002, s. 307). Na druhou stranu jedna třetina Srbů v Chorvatsku žila v tzv. Krajině, což byl jeden z nejchudších krajů nejen Chorvatska, ale celé bývalé SFRJ.³² V porovnání s národnostním složením SFRJ zjišťujeme, nejenže Srbové spolu s Černohorci byli v JNA nadprůměrně zastoupeni, ale že Muslimové a etničtí Albánci, kteří rovněž pocházeli z chudších oblastí SFRJ, byli nedostatečně zastoupeni. Na základě údajů ze sčítání obyvatelstva SFRJ z roku 1981 tvořili Srbové 36,3 %, Chorvaté 19,7 %, Muslimové 8,9 %, Slovinci 7,8 %, Albánci 7,7 %, Makedonci 6,0 %, Jugoslávci 5,4 %, Černohorci 2,6 %, Maďaři 1,9 % (viz tabulka na s. 71). Národnostní skladba nejvíce odpovídající struktuře obyvatel SFRJ byla na nejvyšších úrovních velení. Na nižších důstojnických postech naopak přibýval počet důstojníků srbské národnosti.

Tato národnostní převaha Srbů v důstojnickém sboru ulehčila na začátku devadesátých let indoktrinaci JNA srbským nacionalismem, a tím i její podřízení srbskému politickému vedení.³³ Zároveň to však umožnilo politickému vedení Slovinska a Chorvatska šířit propagandu o „srbokomunistické armádě“.

JNA nejednala však pouze na základě ideologických podkladů, ale také na základě ekonomických faktorů. Tento činitel sehrál významnou roli v reakci velícího kádru na požadavky Slovinska a Chorvatska na reformu armády v osmdesátých letech 20. století. Jak již bylo výše uvedeno v souvislosti se zbrojním průmyslem, získávala JNA značné finanční částky z exportu zbraňových systémů, vojenských potřeb a vojenského inženýrství. Přitom její finanční existence byla zabezpečena z federálního rozpočtu, čímž si JNA v průběhu své existence zajišťovala značnou autonomii ve společnosti, jinými slovy řečeno, uzavírala se před ní. To se mimo jiné projevovalo rovněž zvláštním školním, penzijním, sociálním a zdravotním subsystémem, využívaným armádou³⁴ (Hadžić, 2004, s. 201; Dizdarević, 2002, s. 303). Zmíněná privilegia vytvářela mezi samotnými důstojníky pocit výjimečnosti a přínaléžitosti jednak k JNA jako takové, jednak k jejímu majetku. To pak na začátku politické krize mělo velký vliv na důstojnický sbor, aby odmítl politicko-sociální změny (Hadžić, 2004, s. 201).

Armádní pozice byla zajišťována státním režimem, jenž JNA udělil ústavní roli nejen chránit státní suverenitu, ale také socialistické zřízení (*Ustav SFRJ, cit. dle Radaković, 2003, s. 67*). To vedlo nejvyšší armádní velení k tomu, aby až do první poloviny roku 1991 ztotožňovalo zachování federální Jugoslávie se zachováním socialismu, a tím pádem se svou neomezenou mocí (Hadžić, 2001, s. 130), která byla omezoována pouze vůlí a rozhodnutím Tita.³⁵

OBDOBÍ POLITICKO-EKONOMICKÉ DESTABILIZACE SFRJ A PROFILACE JNA JAKO AUTONOMNÍHO AKTÉRA JUGOSLÁVSKÉ KRIZE

Čtvrtý květen 1980, den úmrtí Josipa Broze Tita, se obecně pokládá za významný historický mezník ve vývoji SFRJ. Ztráta autority v čele státu se kryla s ekonomickou krizí, která Jugoslávii začala otřásat již ve druhé polovině sedmdesátých let 20. století a vedla ke krizi politické.³⁶ Některá republiková centra, především Lublaň, odvolávající se na Ústavu z roku 1974, definující SFRJ jako federativní stát, avšak s mnoha konfederativními prvky, se dožadovala přenesení mnohých pravomocí z federálních orgánů na republikové. Samotná Ústava byla za Titova života pouhou formalitou, neboť jeho moc ve státě byla prakticky neomezená a jeho funkce doživotní. Titovým úmrtím se do praxe dostal ústavní mechanismus zaručující, že se do čela státu již nedostane žádná autorita podobná Titovi, čímž chtěl zajistit, aby federace fungovala i po jeho smrti. Tento mechanismus do čela státu stavěl kolektivní předsednictvo (*Predsedništvo SFRJ*), v němž byly rovnoprávně zastoupeny všechny republiky a autonomní oblasti. V jeho čele se po roce střídali zástupci jednotlivých federálních jednotek.

Ekonomická krize a politická decentralizace spěly ke zvětšení disproporce mezi jednotlivými republikami a současně k postupnému rozpadu jednotného hospodářského systému do osmi samostatně fungujících a částečně propojených soustav. Východisko z ekonomických problémů, které působily politické problémy, shledávalo jugoslávské vedení v nových finančních půjčkách Mezinárodního měnového fondu (MMF). Ten je ovšem podmiňoval centralizací finančního systému, který byl v té době stejně jako celá ekonomika značně decentralizován, což bylo netransparentní.³⁷ Vnitropolitické struktury se tak rozdělily na „federalisty“, podporující centralizaci systému a provedení reform, a na „antifederalisty“, kteří trvali na tehdejšímu stavu decentralizace a nadřazenosti republik. „Antifederalisté“ (vedení Slovinska a Chorvatska) problém neviděli v decentralizaci, ale v systému přerozdělování federálních financí. Tyto dvě republiky dávaly značné finanční částky do fondu pro nerozvinuté oblasti, do systému společné obrany nebo na činnost federálních institucí (Woodward, 1997, s. 66). Jugoslávie se tak v první polovině osmdesátých let 20. století stala jistým paradoxem socialistických režimů; tu byli označováni za konzervativce zastánci decentralizace a za reformisty centralisté.³⁸ Ačkoli soubor těchto dvou proudů nakonec částečně vyhráli centralisté, ekonomické problémy se nevyřešily, ale pouze odložily.

Postoj JNA v tomto sporu byl jednoznačně procentristický. Jak bylo výše zmíněno v souvislosti s konceptem obranné strategie, spor JNA s konfederalisty se objevoval již v průběhu jednání o nové ústavě v první polovině sedmdesátých let 20. století. Ústava z roku 1974 nejenže politicko-ekonomicky posilovala republiky, ale zrovnoprávněním TO s JNA jim dávala značné pravomoci v oblasti obrany, což pro JNA bylo nepřijatelné. Tímto zrovnoprávněním JNA ztratila monopolní a nezaměnitelné postavení ve společnosti. Armáda v době jednání o reformách navrhovala jednotnou armádu a její modernizaci, což vyžadovalo další investice. Oproti jejímu návrhu došlo k vytvoření dvou rovnoprávných komponentů – JNA a TO (Kadijević, 1993, s. 63 a 71). Armádě nejvíce vadilo to, že ačkoli byly obě tyto instituce formálně podřízeny jednotnému velení, předsednictvu SFRJ, ve skutečnosti byla předsednictvu podřízena pouze JNA. Struktury TO byly pod kontrolou jednotlivých republik, které se zároveň podílely na financování republikových TO, kdežto JNA získávala finance z federálního rozpočtu³⁹ (Radaković, 2003, s. 39). Vojenské vedení tyto kroky považovalo za zárodek republikových vojsk (Kadijević, 1993, s. 61).⁴⁰

Po Titově smrti, když se začala projevovala krize mezi „federalisty“ a „konfederalisty“, viděla JNA možnost jak vystoupit s kritikou stávajícího systému, který omezoval její dřívější postavení, přičemž samu sebe v tomto sporu považovala za páteř politického systému, za jedinou instituci, respektive sílu, která udržuje Jugoslávii pohromadě (Biserko, 2001, s. 219; Pirjevec, 2000, s. 428). JNA začala vystupovat nejen jako samostatný aktér, usilující o vyřešení krize, ale v důsledku tlaku západních republik na decentralizaci ekonomicko-politického systému se také obávala o své postavení a o vlastní privilegia. Západním republikám kromě jiného vadilo rovněž to, že se vydávají značné finanční částky na obranu v době ekonomické krize a že jsou struktury JNA příliš rozsáhlé pro potřeby země nebo jednotlivých republik, kde byly jednotky rozmístěny⁴¹ (Woodward, 1997, s. 81). Tento postoj byl ze strany JNA považován za útok na její instituci, a tím i na federální a socialistické zřízení, což využila k protiútokům.

Nejvyšší velení JNA se obávalo, že posílení konfederalativního systému ztratí samotná JNA na významu, nebo že to povede dokonce k jejímu rozpadu. Kromě přímé kontroly republik nad TO umožňovala samotná vnitřní organizace JNA její rozdělení na republikové armády. Vnitřní uspořádání armády většinou odpovídalo republikovým hranicím. Každá republika měla svou armádní (*armijska*) oblast, jejíž centrum bylo v hlavním městě jednotlivých republik, Černá Hora a autonomní oblasti (Vojvodina a Kosovo) měly vojenské korpusy.⁴² Mnoho velících důstojníků sloužilo ve svých mateřských republikách. Všechny tyto charakteristiky ukazovaly, že každá republika má spolu s republikovými TO „svou“ armádu (Kadijević, 1993, s. 75–76; Domazet, 2001). JNA svými požadavky trva-

la na reorganizaci vnitřního uspořádání ze šesti armádních na čtyři vojenské (*vojne*) oblasti s centry v Bělehradě, v Záhřebu, ve Skopji a ve Splitu s odůvodněním, že je to v souladu s potřebami modernizace armády (*Biserko, 2001, s. 219*).⁴³ Avšak hlavním cílem bylo oslabení vlivu republikových center na činnost armády. Tato reorganizace „zcela zanedbala význam administrativních hranic jednotlivých republik a autonomních oblastí“ (*Kadijević, 1993, s. 77*).⁴⁴

SPOR SLOVINSKA NA STRANĚ JEDNÉ A JNA SE SRBSKEM NA STRANĚ DRUHÉ

Zhoršení situace v ekonomicko-politické oblasti bylo doprovázeno třemi událostmi, z nichž se dvě odehrály přímo v SFRJ a jedna v Sovětském svazu. Ve druhé polovině osmdesátých let 20. století dochází k výměně vládnoucích politiků nejen v rámci SFRJ, přesněji v Srbsku a ve Slovinsku, ale také v SSSR. Nejdříve dochází v Sovětském svazu v roce 1985 k nástupu Michaila Gorbačova, jehož politika přestavby socialistického systému (*perestrojka*) definitivně ovlivní vývoj v socialistickém bloku, včetně SFRJ. Uvolňování režimu v samotném Sovětském svazu nemohlo projít bez odezvy ve značně liberálnějším systému, jako byl ten v SFRJ, jenž se od smrti Tita potýkal s velkou ekonomickou krizí, která se „přelévávala“ do politické úrovně a do diskuzí o budoucí podobě společného státu. Konzervativní politické kruhy v SFRJ, které byly u vedení ve všech republikách, odmítaly otevřít diskuzi o nutnosti přeměny stávajícího socialistického systému a své úsilí soustředily pouze na vyřešení ekonomické krize, na niž měly odlišné názory.

Změny v SSSR přispěly, i když nepřímo, ke zhoršení ekonomické krize. SFRJ totiž kvůli uvolnění režimu v SSSR ztratila své výsadní postavení v oblasti mezinárodních vztahů, čímž opadával a nakonec zcela opadl zájem „Západu“ poskytovat SFRJ velké finanční půjčky, na nichž byla postavena jugoslávská ekonomika (*Šesták – Tejchman – Havlíková – Hladký – Pelikán, 1998, s. 558*). Uvolňující se společenské klima v SFRJ otevřelo možnost mnohým nestraničným, ale i stranickým organizacím zahájit společenskou diskuzi o takových tématech, jako je demokratizace, politický pluralismus, liberalizace politicko-ekonomického systému nebo národnostní otázky a mezinárodní vztahy (*Pirjevec, 2000, s. 437–445*). Těchto společenských nálad velmi zdatně využila nová generace politiků v čele s Milanem Kučanem ve Slovinsku a se Slobodanem Miloševićem v Srbsku, kteří se po převzetí republikových vedení stali jistými patrony těchto skupin ve vlastních republikách. Jejich nástupem byla současně potvrzena názorová propast mezi Srbskem a Slovinskem o dalším vývoji ve státě (*Pirjevec, 2000, s. 439–441*).

Milan Kučan v čele Svazu komunistů Slovinska (*Zveza komunista Slovenije*) po převzetí funkce viděl nejlepší možné řešení pro Slovinsko v posílení konfederace, jinými slovy řečeno, v posílení role Slovinska na úkor federálních orgánů. Zároveň toleroval nebo tiše podporoval požadavky mnohých opozičních organizací, požadující demokratizaci společnosti a politický pluralismus, čímž si zajišťoval podporu veřejnosti. Mládežnické skupiny se ve své kritice zaměřily hlavně na nutnost reformy JNA a na odpor vůči armádě,⁴⁵ čehož využilo slovinské vedení k vyjádření svého nesouhlasu s financováním federálního a armádního rozpočtu a ke kritice značné politické moci Jugoslávské lidové armády.⁴⁶

Přibližně ve stejné době, kdy se Milan Kučan ujal moci ve Slovinsku, dostal se Slobodan Milošević v prosinci 1987 do čela Svazu komunistů Srbska (*Savez komunista Srbije*). K převzetí moci v Srbsku Milošević využil narůstajícího srbského nacionalismu, který začal sílit již v první polovině osmdesátých let jako reakce na zvyšující se počet stížností Srbů z Kosova na diskriminaci ze strany většinového albánského etnika.⁴⁷ Svého vrcholu dosáhl nacionalismus jako ilegální proud v září 1986, kdy byly zveřejněny části Memoranda Srbské akademie věd (*Memorandum SANU*).⁴⁸ Ačkoli byl zpočátku kritikem nacionalismu, včetně *Memoranda SANU*, stal se Milošević, stejně jako Kučan ve Slovinsku jistým patronem nacionalistů ve „své“ republice.⁴⁹ Po převzetí moci a po odstranění umírněného křídla ze Svazu komunistů Srbska v čele s Ivanem Stambolićem se Miloševićovi

podánilo v tzv. antibyrokratické revoluci (*Antibirokratska revolucija*, 1987–1989) svrhnout vedení Vojvodiny, Kosova a Černé Hory a dosadit sobě loajální novou vrstvu politiků. Tím připravoval prostředí pro změnu srbské Ústavy a pro posílení centrálních orgánů na úkor institucí v autonomních oblastech a v širším kontextu pro ovládnutí předsednictva SFRJ, a tím celé Jugoslávie (*Pelikán – Havlíková – Chrobák – Rychlík – Tejchman – Vojtěchovský*, 2005, s. 517–519; *Šesták – Tejchman – Havlíková – Hladký – Pelikán*, 1998, s. 562–563). Milošević totiž plánoval „exportovat“ antibyrokratickou revoluci do ostatních jugoslávských republik.

Nárůst nacionalismu v Srbsku armádu příliš neznepokojoval. JNA se v té době soustředila hlavně na kritiku zaznívající ze Slovinska.⁵⁰ Byla zaražena nejen kritikami a útoky na JNA ve Slovinsku, ale také požadavky slovinské vlády na provedení „zespolečenštění“ JNA, které byly součástí strategie oslabení federálních institucí a poukazem na zbytečnost federálního rozpočtu. „Zespolečenštění“ JNA znamenalo preferování TO před JNA (*Woodward*, 1997, s. 95–96). Během let 1987 a 1988 se konfrontace stále stupňovala. Požadavky slovinské mládeže kolem časopisů *Mladina* a *Nova revija* na deideologizaci, depolitizaci a provedení reformy uvnitř JNA⁵¹ chápala armáda jednak jako útok na ni samotnou⁵² a jednak jako útok na federaci a socialismus (*Hadžić*, 2004, s. 47–48). Armádní nedotknutelnost se tak potýkala se dvěma synchronizovanými „útoky“, jedním ze strany slovinského a později chorvatského politického vedení, která zahájila ekonomický „útok“, a druhým ze strany alternativních hnutí, usilujících o celkovou reformu Jugoslávské lidové armády.

Krise mezi Slovinskem a JNA dosáhla svého vrcholu v roce 1988. Protože politické tlaky na slovinské vedení nepřinesly žádané výsledky, přistoupila JNA k použití síly. Zatkla dva novináře listu *Mladina* a dva příslušníky JNA a obvinila je z prozrazení vojenského tajemství. Celý proces, známý jako proces s Janezem Janšou, vyvolal zcela opačný efekt, než se očekávalo. JNA chtěla především zastrašit všechny potenciální kritiky, místo toho však vyvolala vlnu protiarádních demonstrací ve Slovinsku, které celý proces považovaly za protislovinský. Mimo to se JNA nedočkala podpory ani ze strany slovinského komunistického vedení, které se postavilo na stranu protestujících (*Pirjevec*, 2000, s. 449–452).

Protestů, požadujících demokratizaci společnosti a dodržování lidských práv, využilo slovinské vedení ke kritice Srbska, které v té době již značně omezovalo autonomii Kosova a Vojvodiny. Kritiku akcí srbského vedení hlavně v Kosovu využívala slovinská elita jako nástroj k prosazování vlastních požadavků a k odpoutání pozornosti od událostí v samotném Slovinsku.⁵³ Ta však vyvolala vlnu nacionalistických bouří v Srbsku, což zároveň opět budilo nacionalismus ve Slovinsku, které se utvrzovalo v názoru, že by nejlepším východiskem pro Slovinsko byla co největší nezávislost na Jugoslávii. Současné nejen Slovinsko, ale také Chorvatsko zastrašovaly postupy Slobodana Miloševiče, které naznačovaly, že Milošević chce získat moc podobnou té, co měl Josip Broz Tito (*Šesták – Tejchman – Havlíková – Hladký – Pelikán*, 1998, s. 564–565).

Lublaň nakonec souhlasila se změnami Ústavy, které rozšiřovaly pravomoci JNA, včetně změn o územním rozložení armády – z armádních (*armijske*) oblastí na oblasti vojenské (*vojne*). Tím slovinské vedení chtělo zabránit vytvoření koalice mezi Miloševičem a JNA⁵⁴ (*Pirjevec*, 2000, s. 453). Vedle toho učinila několik ústupků i samotná JNA. Vedle srbochorvatštiny zavedla také v interní komunikaci v JNA i slovinský jazyk, rozhodla se povolit národnostně homogennější jednotky nebo podřídit kontrolu některých skladů se zbraněmi slovinské TO (*Woodward*, 1997, s. 101).

Situace se však neuklidnila. Po personálních změnách ve vedení Kosova a Vojvodiny provedl Milošević dne 29. 3. 1989 změnu srbské Ústavy, kterou značně posílil politickou moc Srbska ve federaci⁵⁵ (*Pelikán – Havlíková – Chrobák – Rychlík – Tejchman – Vojtěchovský*, 2005, s. 518–519). Tyto kroky prezentoval veřejnosti jako zrovnoprávnění Srbska s ostatními republikami a nutnost k posílení federace. V jeho nekompromisních krocích jedině JNA neviděla problém a příčinu k zákroku a tyto ústavní změny pokládala za při-

jatelne a pro Srbsko i Jugoslávii za správné (Kadijević, 1993, s. 104). V Miloševićovi JNA viděla zrození nové osobnosti, která by vyřešila patovou situaci v SFRJ, a někoho, komu upřímně záleží na Jugoslávii, stejně jako na armádě (Biserko, 2001, s. 221).⁵⁶

CESTA K ROZPADU SFRJ

Politické události se v SFRJ začaly rokem 1989 rýsovat rozložením aktérů. Na jedné straně s tichou podporou Chorvatska stálo Slovinsko, které se rozhodlo pro demokratizaci a zavedení pluralitního politického systému a pro odklon od federace ke konfederaci.⁵⁷ Na druhé straně stála JNA, Komunistická strana Jugoslávie (KPJ) a Srbsko, které spojovaly snahy o posílení federace a socialismu (Hadžić, 2004, s. 48). „Nejužší vedení Srbska a federace ani částečně nebyly občansky orientované. Jejich cílem bylo dokonce s riskantní pomocí srbského nacionalismu zachránit socialismus v Jugoslávii a mimo ni. Tato ideologická orientace byla zesílena zájmy té vrstvy, která v trhu (»restauraci kapitalismu«), v politickém pluralismu a v demokracii viděla velké nebezpečí pro své společenské postavení. To platilo obzvláště pro nejvyšší velení JNA.“ (Dimitrijević, 2002 a, s. 259.)

Miloševićovým cílem bylo rozšířit svou moc a k tomu potřeboval silného partnera, neboť neuspěl v „exportu“ antibyrokratické revoluce do Slovinska a do Chorvatska (Kučan, 2001; Tesař, 1999, s. 261–262). JNA bezesporu tímto potenciálním partnerem byla. Zároveň si také JNA uvědomila limity své moci a začala hledat partnera, díky němuž by splnila své prvořadé cíle: zachování socialismu a federace a svých privilegií. Partnera hledalo rovněž Slovinsko a Chorvatsko a mezi aktéry krize začal probíhat vztah všestranné instrumentalizace. Každá strana počítala, že s pomocí toho druhého splní své cíle (Hadžić, 2001, s. 48).

Rozdělení nezabránil ani nástup Ante Markoviće do čela svazové vlády. Markoviće přitom efektivní ekonomické reformy vyzdvihly na vrchol popularity mezi jugoslávskými občany.⁵⁸ Vnitřní tlaky byly však natolik silné, že jeho reformní program nemohl krizi sám o sobě vyřešit. Ante Marković, přesvědčený zastánce federálního jugoslávského státu, si nedokázal najít silného spojence uvnitř Jugoslávie. Slovinsko a Srbsko již v té době měly své plány a nástup takového aktéra byl proti jejich zájmům. JNA, také zastánce federalismu, nepovažovala Markoviće za dostatečně silnou osobnost a navíc nesouhlasila s jeho reformní politikou. Svazový premiér totiž plánoval demokratickou rekonstrukci Jugoslávie, v níž na základě hospodářských reforem mělo dojít k přeměně politického systému, neboť pro funkční tržní hospodářství byl nezbytný demokratický politický systém – zajištění suverenity občanů, zavedení vícestranického parlamentního systému, rozdělení moci na výkonnou, zákonodárnou a soudní (Hadžić, 2001, s. 73). Pro JNA to mělo jeden zásadní význam; KPJ ztrácela monopolní postavení na politické scéně v SFRJ, a proto také v armádě, což pro armádu samotnou znamenalo jednak nutnost deideologizace, ale hlavně demokratickou kontrolu nad její činností. Jinými slovy řečeno, konec samostatného působení JNA ve společnosti (Hadžić, 2001, s. 75).

Na základě pozdějšího vývoje by se rok 1989 v mnoha ohledech mohl označit za rok zlomu, respektive za „rok nacionalismu“ (Bogićević, 2001). Kromě pevně usazeného a vůči centralizaci moci a tlakům ze strany Slobodana Miloševića imunního nacionalismu ve Slovinsku neustále sílil srbský nacionalismus, který dosáhl svého vrcholu dne 28. 6. 1989 při slavnostním připomenutí šestisetletého výročí bitvy na Kosově poli.⁵⁹ Současně se v tomto roce začal budit také nacionalismus v Chorvatsku, jenž byl dlouhou dobu potlačován chorvatským komunistickým vedením. Vzestup chorvatského nacionalismu může být vysvětlen jako reakce na stále sílící srbský nacionalismus. Na tyto tlaky chyběla adekvátní obranná kritická reakce chorvatských komunistů,⁶⁰ čehož využilo Chorvatské demokratické společenství (Hrvatska demokratska zajednica – HDZ), jež vzniklo právě v roce 1989. HDZ tak převzalo roli hlavního kritika⁶¹ (Hudelst, 2005, s. 649 a 655–657).

Schválením již zmíněných ústavních dodatků ve Slovinsku došlo ke stále většímu sblížení armádních vrcholných představitelů se Srbskem. JNA viděla za ústavními změnami

mi Slovinska snahu „narušit legální cestou prostřednictvím tehdejší Ústavy SFRJ státní zřízení státu jednou republikou, přičemž ta samá Ústava nevytvořila prostředky jak tomu zabránit“ (Kadijević, 1993, s. 65; Jović, 1995, s. 52–53). Kadijević tvrdí, že jedinou možností, jak tomu zabránit, by byla intervence ve Slovinsku (Kadijević, 1993, s. 65), a v srbském vedení viděl jedinou silnou oporu pro tento zákrok. Hlavním důvodem neprovedení vojenského zásahu byla i přes tajnou podporu srbského vedení armádní nevhodnost a obava JNA, že by takový postup byl protiústavní (Jović, 1995, s. 53–58).

Za snahami Slovinska a později také Chorvatska spatřovala JNA činnost zahraničních tajných služeb, které proti SFRJ a socialismu vůbec vedou údajně „speciální válku“. Tato „speciální válka“ měla být v SFRJ podle armádních informací uskutečněna dvěma způsoby: 1) s bouráním socialismu začít hned, jak to bylo provedeno v Polsku nebo v Maďarsku, s reálným nebezpečím, že by to mohlo vést k rozpadu SFRJ, přičemž by se socialismus odstranil pouze ze západních republik; 2) skrze západní republiky šířit antisocialistický program také do ostatních částí SFRJ, což byl plán na delší dobu (Jović, 1995, s. 63 a 67–68). Armáda tvrdila, že do „speciální války“ bylo na mezinárodní scéně angažováno hlavně Německo se svou „expanzionistickou a revanšistickou politikou“, kterou podporoval proněmecký proud v americké politice, Vatikán se svými „antikomunistickými motivy“, některé islámské země, které chtěly vytvořit islámský stát na Balkáně, a některé sousední státy, jež si činily územní nároky na jugoslávské území (Kadijević, 1993, s. 84–85). Přitom v samotné SFRJ působil vnitrostátní prvek – secesionistické nacionalismy kosovských Albánců, slovinský a chorvatský separatismus (Kadijević, 1993, s. 85).

Nejvyšší armádní velitelé se rozhodli pro navázání užší spolupráce se srbským vedením. Důvodem nebylo ztotožnění se srbským nacionalismem, nýbrž přesvědčení, že pouze srbské vedení je upřímně ztotožněno se socialismem, což také vyplývalo z chování srbského zástupce v předsednictvu SFRJ Borisava Joviće. Kadijević jako ministr obrany se tehdy rozhodl, že podobné analýzy nebude prezentovat celému předsednictvu SFRJ, ale pouze srbskému představiteli, neboť ne všem členům v předsednictvu důvěřoval (Jović, 1995, s. 68). Svaz komunistů Srbska tehdy nabídl JNA spolupráci při izolaci slovinského komunistického vedení na XIV. kongresu Svazu komunistů Jugoslávie, který se měl konat na konci ledna 1990. XIV. kongres ovšem znamenal konec Svazu komunistů Jugoslávie, neboť zasedání opustili představitelé Slovinska, v čemž je podpořili zástupci Chorvatska. Tato událost by se dala označit za začátek konce Jugoslávie (Radaković, 2003, s. 61). Rozpad Svazu komunistů Jugoslávie měl velký dopad na chování JNA v období krize. Protože KPJ přestala časem fungovat také ve vojenských strukturách, v nichž do té doby zastávala roli „autoritativního velitele“, získala JNA vedle vojenské ještě politickou samostatnost⁶² (Hadžić, 2001, s. 48 a 101). JNA se tak poprvé od svého vzniku nacházela v pozici, kdy mohla sama rozhodovat při určování privilegovaných cílů a úkolů, což z ní definitivně udělalo samostatného politického aktéra. Také převzala ideologické znaky KPJ a utvrzovala se v názoru, že zachováním socialismu se zachová i Jugoslávie.⁶³ Tím armádní velení podřídilo státní zájmy stranickým – zachování socialismu v Jugoslávii (Hadžić, 2001, s. 101; Hadžić, 2004, s. 78–79). K tomu měla JNA ještě jeden důvod. Obávala se totiž, že dojde k vnitřnímu rozpadu JNA, neboť KPJ byla jednotícím prvkem, který zabraňoval jakékoli diferenciaci uvnitř armády.

Po rozpadu Svazu komunistů Jugoslávie se západní jugoslávské republiky začaly připravovat na první pluralitní volby, v nichž komunistická moc začala ustupovat demokratickým tlakům. V dubnu 1990 nejdříve ve Slovinsku zvítězila koalice nekomunistických stran, Demokratická opozice Slovinska (*Demokratska opozicija Slovenije* – DEMOS). A potom v květnu téhož roku v Chorvatsku zvítězila HDZ pod vedením Franja Tuđmana. Na jaře roku 1990 došlo také ke zformování opozičních stran v Srbsku. Většina těchto stran se vyznačovala silně nacionalistickým a protikomunistickým programem. V čele nacionalistického proudu stálo Srbské hnutí obnovy (*Srpski pokret obnove* – SPO) Vuka

Draškovice a Srbská radikální strana (*Srpska radikalna stranka* – SRS) Vojislava Šešelje. Nacionalistickou politiku však pod hlavičkou socialismu mnohem dříve převzal Svaz komunistů Srbska, vedený Slobodanem Miloševićem, který se prezentoval jako ochránce nejen společného státu, ale i celého srbského národa v SFRJ. Aby se zbavil čím dál méně populárního označení „komunistický“, se v červenci 1990 Svaz komunistů Srbska přejmenoval na Socialistickou stranu Srbska (*Socijalistička partija Srbije* – SPS). Milošević se po dlouhém odkládání rozhodl vypsát první pluralitní volby v Srbsku až na prosinec 1990, mimo jiné proto, aby se dostatečně připravil na vítězství. K orientaci na pluralitní systém dochází poté rovněž v Makedonii a v Bosně a Hercegovině (*Šesták – Tejchman – Havlíková – Hladký – Pelikán, 1998, s. 570–574*).

Dne 17. 5. 1990, ve stejný den, kdy nová (nekomunistická) slovinská vláda přebírala funkci, přesunula JNA na rozkaz samotného Borisava Joviće, tehdejšího předsedy předsednictva SFRJ, zbraně z civilních skladů TO v Chorvatsku a ve Slovinsku do armádních skladů, což Jović bez vědomí slovinského a chorvatského představitele v předsednictvu SFRJ⁶⁴ (*Silber – Little, 1995*). Toto rozhodnutí mělo kontraproduktivní efekt, protože západní republiky použily tlaky ze strany JNA k přesvědčování domácí i zahraniční veřejnosti o existenci ne jugoslávské lidové, ale „srbokomunistické“ armády⁶⁵ (*Hadžić, 2004, s. 80; Hadžić, 2001, s. 126*). Tato „satanizace“ armády v západních republikách měla dva dopady. Jednak v tehdy ještě nacionalismem „nenakažené“ JNA se začala probouzet národnostní diferenciací⁶⁶ a jednak byla přinucena, aby si ve chvíli, kdy sama hledala svou existenční pozici, vybrala stranu (*Hadžić, 2001, s. 46*). Ve vztahu k Srbsku doufala JNA až do začátku roku 1991, že se upřímně zasazuje o zachování Jugoslávie a socialistického systému. Srbsko také dlouhou dobu veřejně podporovalo armádní špičky a ani jednou se nepostavilo proti JNA. Navíc ji na rozdíl od Slovinska a Chorvatska považovalo za svou armádu⁶⁷ (*Hadžić, 2004, s. 50, 82 a 95*). V tajných politických jednáních mezi JNA, Borisavem Jovićem a Slobodanem Miloševićem získávalo armádní velení pocit, že se znovu podílí na politickém životě po rozpadu Svazu komunistů Jugoslávie (*Hadžić, 2001, s. 128*). Na této situaci nic nezměnilo ani přejmenování Svazu komunistů Srbska na Socialistickou stranu Srbska.

Vítězstvím Chorvatského demokratického společenství (HDZ) v Chorvatsku se vyostřily také mezietnické vztahy mezi Srby a Chorvaty v této republice. Zásahu na tom mělo jak HDZ, tak Miloševićem ovládaná propaganda z Bělehradu, které nevyhovoval umírněný postoj představitele chorvatských Srbů Jovana Raškoviće. Milošević totiž plánoval, že s použitím otázky srbské menšiny v Chorvatsku zapojí JNA do sporu tak, že by se v něm armáda otevřeně postavila na ochranu chorvatských Srbů. HDZ tuto možnost nejen nabízelo, ale také ji vytvářelo.

HDZ vzniklo z velké části jako produkt Tudjmanových jednání s chorvatskou extrémně nacionalistickou emigrací v Severní Americe – v Kanadě a v USA⁶⁸ (*Hudelist, 2005, s. 659*). Tyto Tudjmanovy kontakty s chorvatskou emigrací přispěly k tomu, že HDZ bylo již v době svého vzniku označeno za neoustašovskou stranu.⁶⁹ Následné kroky nové chorvatské vlády, včetně rozhodnutí zredukovat procento přítomných Srbů ve státní správě, hlavně v policejních strukturách, utvrzování chorvatského nacionalismu, vyvěšování tradičních chorvatských symbolů a vlajek, tyto hlasy potvrzovaly a zároveň mezi srbskou menšinou v Chorvatsku vyvolávaly strach, že dochází k návratu ustašovských struktur a praktik z období existence Nezávislého státu Chorvatsko (NDH),⁷⁰ (*Glenny, 2002, s. 28–31*). Toho mezitím využívala propaganda ze Srbska, která tyto strachy a předsudky dále prohlubovala.

Po vítězství HDZ a ještě předtím DEMOS ve Slovinsku bylo totiž jasné, že je budoucnost společného státu podle původních představ srbského vedení prakticky nemožná, a proto bylo rozhodnuto upustit od zachování SFRJ a zaměřit se na „zkrácenou Jugoslávii“, která by znamenala federaci Srbska, Černé Hory, Bosny a Hercegoviny, Makedonie a srbských oblastí v Chorvatsku.⁷¹ Podle názoru samotného Miloševiće by „Jugoslávie

bez Slovinska a Chorvatska měla přibližně 17 milionů obyvatel, což je pro evropské standardy dostačující“ (Jović, 1995, s. 161).

Situace mezi chorvatskými Srby se vyvíjela podobným směrem jako v celé Jugoslávii. Hlavní představitel chorvatských Srbů, předseda Srbské demokratické strany (*Srpska demokratska stranka* – SDS), Jovan Rašković požadoval, aby byla Srbům v Chorvatsku zajištěna kulturní autonomie a striktně odmítal jakékoli návrhy na rozdělení Chorvatska.⁷² Jeho požadavky nenarazily na porozumění Franji Tudjmana, který s každou novou provokací přibližoval chorvatské Srby blíže k politice Slobodana Miloševiče (Glenny, 2002, s. 31 a 36). Raškovićovy argumenty začaly být potlačovány radikálními názory Milana Babiće, jenž tvrdil, že by se Srbové v Chorvatsku měli ozbrojenou vzpourou oddělit od Chorvatska a setrvat se Srbskem ve společném státě (Silber – Little, 1995). Tato frakce chorvatských Srbů byla podporována přímo Bělehradem. K realizaci plánu „nové Jugoslávie“ potřebovalo srbské vedení přesvědčit ještě JNA, která stále doufala v zachování SFRJ.⁷³ Bez její podpory by Srbsko tyto plány nemohlo uskutečnit (Hadžić, 2001, s. 129). Aby aktivoval srbskou otázku v Chorvatsku, Milošević angažoval srbskou tajnou službu, jež měla s pomocí paramilitantních jednotek, které sama vytvářela,⁷⁴ vyprovokovat povstání srbské menšiny. Součástí plánu bylo zajistit též vyzbrojení chorvatských Srbů (Švarn – Vasić, 2001, s. 238–239).⁷⁵

První nepokoje mezi Chorvaty a Srby vypukly již v polovině srpna ve městečku Benkovac a v okolí města Knin, kdy poprvé do ozbrojeného střetu vstoupila JNA s cílem zabránit rozšiřování konfliktu a krveprolití (Silber – Little, 1995). V každém případě tato událost, známá též jako *Balvan revolucija*,⁷⁶ skončila pro chorvatskou stranu fiaskem, protože se ukázalo, že Záhřeb nemá kontrolu nad částí svého území ani prostředky, jak to změnit. Zároveň Bělehradu a Kninu⁷⁷ ukázala možnost, jak zapojit JNA do konfliktu. Do konce devadesátých let vyvíjeli nacionalisté z SDS nátlak na ty srbské obce a městečka, v nichž zvítězila postkomunistická Sociálnědemokratická strana (*Socijaldemokratska partija* – SDP), aby se přiklonily na stranu SDS a zapojily se do širšího celku, který nazývali Srbská autonomní oblast (*Srpska autonomna oblast* – SAO) Krajina.⁷⁸ V těch částech, kde se jim to nepodařilo – ve smíšených obcích a v menších městech v regionech Banija, Kordun a hlavně ve východní a západní Slavonii a v Baranji –, se zaměřovali na vyvolání incidentů (Radaković, 2003, s. 116). Aby tyto provokativní akce měly naději na úspěch, musel se nejdříve vyvolat pocit nejistoty a strachu, čehož bylo dosaženo šířením propagandy prostřednictvím médií nebo činností tajné služby a paramilitantních jednotek přímo na místě⁷⁹ (Švarn – Vasić, 2001, s. 239; Lopušina, 2003, s. 59). Následnými provokacemi pak do konfliktu zapojovali i obyvatelstvo, které bojovat nechtělo.⁸⁰

Většina provokací byla namířena proti policejním stanicím nebo jednotkám chorvatské policie v těchto smíšených oblastech s cílem vyvolat reakci chorvatské policie a pak intervenci JNA, která pokaždé zakročila s cílem zastavit rozšíření bojů. Jelikož zůstávala na zabraných pozicích, vytvářela jakousi nárazníkovou zónu (*tampon-zóna*) mezi srbskými a chorvatskými pozicemi, čímž *de facto* bránila srbské pozice (Glenny, 2002, s. 106). Kvůli těmto zákrokům působily na JNA obě strany, ale každá opačně. Zatímco chorvatská odmítala tento stav a požadovala stažení armády do kasáren, přičemž ji obviňovala, že svými zákroky napomáhá srbské straně, aby společně rozdělily chorvatské území, srbská strana podporovala tyto akce a požadovala, aby se JNA v těchto oblastech více angažovala.

Armáda mezitím stále hledala cestu k záchraně Jugoslávie. Jediný možný způsob shledávala v provedení vojenského úderu. Toto přesvědčení zesílilo obzvláště poté, kdy se v prosinci 1990 v referendu ve Slovinsku většina obyvatel vyjádřila pro osamostatnění a když v lednu 1991 Slovinsko a Chorvatsko neprovedly nařízení armády odzbrojit paramilitantní jednotky a rozpustit rezervní policejní jednotky⁸¹ (Jović, 1995, s. 241–247 a 254–263). JNA tentokrát nenarazila na porozumění srbského vedení, které tvrdilo, že pro tuto akci nezíská v předsednictvu většinu (Jović, 1995, s. 257).⁸² Ve sku-

tečnosti Srbsko čekalo na vhodný okamžik, jak zcela zapojit JNA do ochrany Srbů v Krajině a na dokončení plánu „nové“ Jugoslávie.⁸³

Hlavní problém armády spočíval v nepochopení toho, že ochrana a budování socialismu nejsou v její kompetenci a že socialismus nemůže zachránit proti vůli demokraticky zvolených republikových vedení a občanů, kteří již tento plán definitivně odmítli. To byly kořeny armádní zaslepenosti, v níž si JNA naivně myslela, že jugoslávské národy stále ještě chtějí zachování SFRJ (*Hadžić, 2001, s. 101 a 115*). Vojenský úder se jí nepodařilo provést ani v březnu 1991, kdy předsednictvo SFRJ v dramatické atmosféře odmítlo povolit JNA podniknout puč na území celé Jugoslávie⁸⁴ (*srovnej Bogičević, 2001; Mesić, 2001*). Po tomto zasedání opustily předsednictvo slovinská a chorvatská delegace, čímž se předsednictvo dostalo pod úplnou kontrolu Srbska. To disponovalo čtyřmi hlasy ze šesti, s jejichž pomocí chtělo zpochybnit svou přímou účast na konfliktu a vytvořit podmínky pro mezinárodněprávní následnictví (kontinuitu) SFRJ⁸⁵ (*Hadžić, 2001, s. 132; Biserko, 2001, s. 227*). JNA se od té chvíle začala distancovat od politických rozhodnutí, čímž ze sebe chtěla seřázt zodpovědnost za následující události.⁸⁶

Situace v Chorvatsku se mezitím vyostřovala. Obě strany, srbská i chorvatská, stále více směřovaly k ozbrojenému střetu. K tomu přispěl také fakt, že dne 25. 3. 1991 v Karadjordjevu v Srbsku a o čtrnáct dní později v chorvatském Tikvešu se Milošević a Tudjman mezi sebou nedohodli na konečném politickém rozdělení území.⁸⁷ Po neúspěchu těchto rozhovorů zahájili poslední přípravy na vzájemný konflikt a tomuto cíli podřídili všechny prostředky, včetně likvidace umírněných politiků ve vlastních řadách.⁸⁸

JNA tehdy dostala úlohu „zmateného aktéra“, neboť se odmítala otevřeně postavit na jakoukoli stranu, ačkoli sklouzávala pod srbskou kontrolu. Na jaře roku 1991 se ve Slavonii objevuje stále více paramilitantních jednotek, které byly organizovány přímo v Srbsku. Za hlavní organizátory se prohlašují předsedové nacionálně-šovinistických politických stran, jako je Srbské hnutí obnovy (SPO), Srbská radikální strana (SRS) či Srbská národní obnova (*Srpska narodna obnova* – SNO),⁸⁹ nebo jedinci, jako je Željko Ražnatović Arkan se „svou“ Srbskou dobrovolnickou gardou (*Srpska dobrovoljačka garda* – SDG).⁹⁰ Samotná armáda se ve Slavonii a v Baranji stavěla ještě na jaře roku 1991 vůči těmto jednotkám značně rezervovaně, někde docházelo až k ozbrojenému konfliktu mezi JNA a srbskými paramilitantními jednotkami (*Lopušina, 2003, s. 60*). V Krajině byla situace zcela jiná. Po ozbrojeném střetu mezi srbskými separatisty a chorvatskou policií na Plitvických jezerech dochází ke sblížení JNA a srbských vzbouřenců v okolí města Knin,⁹¹ kde JNA odmítá splnit požadavky Franji Tudjmana, aby odzbrojila srbské povstalce⁹² (*Woodward, 1997, s. 141*). Role JNA se tak značně lišila region od regionu. Ke skutečné první plné spolupráci mezi JNA a srbskými vzbouřenci v Krajině došlo dne 26. 8. 1991 při společném útoku na vesnici Kijevo. Paramilitantním jednotkám Milana Martiće tehdy poskytla JNA dělostřeleckou podporu (*Silber – Little, 1995*). Franjo Tudjman všechny tyto akce armády označil za „*dílo bolševicko-unitaristického a velkosrbsko-hegemonistického scénáře proti demokratické vládě v Chorvatsku*“ (*cit. dle Radaković, 2003, s. 119*). Všechny tyto události nemohly projít bez reakce v samotné Jugoslávské lidové armádě.

Jaro roku 1991 a následně začátek války ve Slovinsku a v Chorvatsku znamenaly pro armádu rozklad její vnitřní struktury podle etnické příslušnosti, hlavně na úrovni vyšších a nižších důstojníků (*Hadžić, 2001, s. 125*).⁹³ Pro nejvyšší velení tyto útoky ze strany Tudjmana znamenaly existenční hrozbu. Generálové měli v tuto chvíli jedinou podporu v Srbsku a v Srbech a nemohli být tedy zcela neutrální (*Hadžić, 2004, s. 136*).

VÁLKA VE SLOVINSKU A V CHORVATSKU A DEFINITIVNÍ KONEC JNA

Ozbrojený konflikt ve Slovinsku a v Chorvatsku měl negativní dopad také na JNA. Z Jugoslávské lidové armády, hájící zájmy jugoslávských národů, se stala armáda, kontrolovaná Miloševićovým vedením a hájící srbské zájmy.

Od 1. 5. 1991, kdy došlo k ozbrojenému střetu mezi chorvatskými policisty se srbskou domobranou a paramilitantními jednotkami ve vesnici Borovo Selo ve východní Slavonii, dostávají události v Chorvatsku stále více charakter války.⁹⁴ Střet, do něhož se již tradičně zapojila JNA se stejným úmyslem jako dříve, Chorvatsko považovalo za začátek otevřené války (Glenny, 2002, s. 88) a jednotky JNA, proti jejímž příslušníkům a příslušníkům srbské menšiny se zvedla ještě větší mediální kampaň, označilo za okupantské síly (Radaković, 2003, s. 120). Samotná JNA i celá SFRJ kromě zostřování situace v Chorvatsku s napětím očekávaly 26. červen, na kdy Slovinsko a Chorvatsko oznámily prohlášení nezávislosti.

Samotný akt prohlášení nezávislosti⁹⁵ by možná reakci JNA nevyvolal. Ovšem oznámení Slovinska, že přebírá kontrolu hraničních přechodů a hranic, podnítilo svazovou vládu a JNA k reakci.⁹⁶ Jak se ukázalo, nebyla JNA analyticky připravena, což mělo velký dopad na to, že relativně špatně odhadla situaci. Hlavním rozkazem bylo, aby JNA vrátila kontrolu svazových orgánů nad hraničními přechody, přičemž nikdo z vojáků nepředpokládal ani neočekával možnost tvrdého odporu.⁹⁷ Celá akce byla ze strany JNA provedena velmi laxně a nezodpovědně (Lazanski, 2000, s. 148–152), což potvrzuje také fakt, že JNA byla zcela zaskočena silou odporu a organizovaností slovinské TO (Kadijević, 1993, s. 117–118).⁹⁸ Průběh války ovšem svědčil o tom, že šlo o „domluvenou válku“ (Hadžić, 2004, s. 129), v níž mělo dojít pouze ke „střetu na oko“, protože srbské vedení již předtím odstoupilo od zachování SFRJ a orientovalo se na „zkrácenou Jugoslávii“. Po vyhlášení nezávislosti Slovinska a Chorvatska přistoupilo na srbský plán také nejvyšší velení JNA, protože již nemělo na výběr a potřebovalo opodstatnění pro svou existenci⁹⁹ (Hadžić, 2001, s. 111).

Kadijević ve své knize vzpomíná rovněž na to, že se nejvyšší štáb v závěru války ve Slovinsku rozhodl pro plán, v němž by JNA nejprve vojensky porazila Slovinsko a poté se odtud stáhla. Zkrácené předsednictvo SFRJ se rozhodlo pro kombinovaný plán – pro použití politických prostředků a výhrůžek, že JNA použije všechny možné vojenské prostředky k ukončení boje a ke stažení JNA i s výzbrojí (Kadijević, 1993, s. 120–121).

Miroslav Hadžić uvádí důvody, proč tuto válku označil za „domluvenou“. „*Za prvé nemělo srbské vedení územní požadavky vůči Slovinsku a za druhé chtělo zachovat JNA pro konflikt v Chorvatsku. Tomu však předcházelo srbské a armádní odmítnutí druhé Jugoslávie.*“ (Hadžić, 2004, s. 131.) „Desetidenní válka“, jak někdy bývá tato válka označována, byla ukončena dne 7. 7. 1991 Brionskou dohodou.¹⁰⁰ Následně dne 18. 7. 1991 znovu obnovené úplné předsednictvo SFRJ (včetně zástupců Slovinska a Chorvatska) odsouhlasilo stažení jednotek JNA ze Slovinska do Bosny a Hercegoviny a do Srbska. Jako jediný proti byl představitel Chorvatska Stjepan Mesić, obávající se, že jednotky budou použity proti Chorvatsku (Jović, 1995, s. 366). Toto rozhodnutí znamenalo definitivní konec SFRJ a s ní také JNA jako armády jugoslávských národů. JNA se z „*ochránce Jugoslávie a všech jejích národů změnila na ochránce jednoho národa a jednoho státu*“ (Radaković, 2003, s. 59). Tato transformace musela být dokončena během války v Chorvatsku. Již během „desetidenní války“ ve Slovinsku se JNA střetla se zvýšenou intenzitou útoků na své kasárny i na příslušníky a rodiny důstojníků také v Chorvatsku, čímž začala čelit dvěma frontám.

Po rozhodnutí předsednictva stáhnout JNA ze Slovinska Záhřeb totiž zjistil, že hlavní překážkou k jeho nezávislosti je přítomnost JNA na chorvatském území a že odtud dobrovolně neodejde. Proto se rozhodl zahájit ofenzivu také proti armádě. Původním plánem nebylo zahájení otevřeného útoku, ale (stejně jako to udělala ve Slovinsku TO) totální blokáda kasáren ve všech větších městech a požadavek, aby kasárny a vojenská technika byly odevzdány a aby důstojníci opustili chorvatské území¹⁰¹ (Hadžić, 2004, s. 139). Až by armáda opustila chorvatské teritorium, zahájila by TO útok na Srby kontrolované území. Protože měla tato strategie jen částečný úspěch, Záhřeb se soustředil na nový plán, vedoucí k získání mezinárodní podpory, kterou tehdy měl pouze v Německu a v Rakousku.

Franjo Tudjman potřeboval přesvědčit mezinárodní veřejnost o Chorvatsku jako o jediné oběti v této válce. Jak ukázal průběh války a později také svědectví některých chorvatských politiků, Tudjman obětoval pro tento cíl město Vukovar při hranicích se Srbskem a armáda velmi aktivně tento materiál poskytovala bombardováním tohoto města (viz další kapitola) a následným obléháním Dubrovníku (*Hadžić, 2004, s. 137–138*).

Vstup do otevřené války potvrdil definitivní příklon armády k Srbsku. JNA si vytyčila tři cíle: 1) přizpůsobit JNA potřebám nového státu transformací národnostního složení,¹⁰² 2) osvobodit zablokované kasárny v Chorvatsku, 3) ochránit Srby v Chorvatsku (*Kadijević, 1993, s. 133–135*). Všechny tyto cíle se jí nepodařilo uskutečnit. Při plnění druhého cíle se armáda střetla s problémem mobilizace (*Kadijević, 1993, s. 136*), přičemž hlavním viníkem tohoto problému byl generál Kadijević, který již během války ve Slovinsku nařídil, aby se odstoupilo od mobilizačního systému a přešlo se na dobrovolný systém (*Hadžić, 2004, s. 132*).¹⁰³ Nízká odezva na mobilizaci měla ještě jeden důsledek. Jestliže v JNA na začátku války stále převládala kádr věrný socialistickým ideám, slabá mobilizace vedla k tomu, že JNA musela do svých řad vzít také dobrovolníky a příslušníky paramilitantních jednotek, kteří působili v Chorvatsku.¹⁰⁴ Tím se mezi vojenské jednotky infiltroval srbský nacionalismus, proti němuž se ani sami důstojníci nemohli bránit.¹⁰⁵

Srbsko tak pomocí JNA zajistilo do konce roku 1991 ochranu území obývaného chorvatskými Srby a v prosinci 1991 přistoupilo na plán mezinárodního společenství vyslat jednotky UNPROFOR¹⁰⁶ s mandátem OSN na území kontrolovaná chorvatskými Srby, neboť doufalo, že si mezinárodní společenství nebude vědět rady a přistoupí na územní rozdělení. Jednotky JNA se po příchodu sil UNPROFOR musely z Chorvatska stáhnout, ale již během války vytvořily ve spolupráci s chorvatskými Srby základ armády Republiky Srbské Krajiny (*Srpska vojska Krajine – SVK*),¹⁰⁷ (*Kadijević, 1993, s. 163*).

Ještě před mezinárodním uznáním Bosny a Hercegoviny dospěla JNA dne 21. 2. 1992 k dohodě s makedonskými politickými představiteli o dislokaci armády z Makedonie. Ačkoli bylo dohodnuto, že se armáda z makedonského území stáhne nejpozději do 15. 4. 1992, učinila to již koncem března. Stažení JNA z této republiky proběhlo sice bez incidentů, ale JNA z Makedonie odnesla všechnu výzbroj, čímž se značně omezily makedonské obranné schopnosti a možnosti. Biljana Vankovska odůvodňuje nenásilné stažení JNA z Makedonie následujícími faktory. Srbsko tehdy nepovažovalo Makedonii za subjekt, který ohrožuje jeho zájmy. Kromě toho, že v Makedonii byla málo početná srbská menšina, tehdejší srbská politika se soustředila na jiné vojenské fronty, kde nutně potřebovala vojenské kapacity i výzbroj. Na rozdíl od Slovinska a od Chorvatska Makedonie nevytvářela z republikových struktur TO vlastní bezpečnostní složky a navíc se její tehdejší prezident Kiro Gligorov rozhodl pro zcela jinou strategii než severní jugoslávské republiky. V případě, že by JNA odmítla stažení z Makedonie, Gligorov vypracoval strategii nenásilného odporu, jímž si chtěl získat mezinárodní podporu. Na závěr Vankovska uvádí ještě jednu příčinu nenásilného stažení JNA, a to osobní vztahy důstojníků JNA k Makedonii. Mnoho z nich bylo v manželském vztahu s Makedonkami a také dlouhou dobu pracovali v této republice, čímž si k ní vytvořili pevnější vztah (*Vankovska, 2001, s. 133–135*).¹⁰⁸

Bezproblémové stažení JNA z Makedonie prakticky znamenalo rozhodnutí Srbska odstoupit od projektu „nové Jugoslávie“ a přijetí plánu na vytvoření kompaktního srbského území, které by zahrnovalo Srbsko, Černou Horu a Srby obývané a kontrolované části Chorvatska a Bosny a Hercegoviny.

Po mezinárodním uznání Bosny a Hercegoviny se JNA pouze oficiálně stáhla také z této republiky. Ve skutečnosti ji opustilo pouze 10 % vojáků z celkového počtu, protože zbytek tvořili vojáci, pocházející z BaH (*Jović, 1995, s. 420–421*). Jak uvádí sám Veljko Kadijević, JNA „tvořila páteř armády Republiky Srbské s kompletní výzbrojí a vybavením“ (*Kadijević, 1993, s. 148*).¹⁰⁹

I nejvyšší armádní vedení prodělalo změny. Po realizaci svých základních cílů Srbsko zahájilo reformu armády a její přizpůsobení novým potřebám. Toho mohlo dosáhnout pouze

personální výměnou nejvyššího vedení. Pro nové potřeby státu byla stará komunistická jugoslávsky orientovaná generalita nežádoucí. Od ledna do června 1992 bylo do výslužby posláno přes čtyři desítky nejvyšších generálů a admirálů (*Jović, 1995, s. 452–453*). Odstraněním jugoslávsky cítící generality Milošević uvolnil místo pro mladší, nacionalisticky cítící důstojníky, kteří prodělali tažení v Chorvatsku a v Bosně a Hercegovině (*Tesař, 2003*).

Rozhodnutí formálně se rozejít s JNA a vytvořit novou armádu padlo v Bělehradě na počátku války v Bosně a Hercegovině dne 20. 5. 1992. Jasnou motivací byla snaha vyhnout se bezprostředně hrozícím sankcím OSN proti Svazové republice Jugoslávii (SRJ), kterou koncem dubna 1992 vytvořilo Srbsko a Černá Hora za situace, kdy již embargo vyhlásila Evropská unie (EU) a USA a kdy jedním z požadavků Rady bezpečnosti OSN bylo stažení JNA z BaH (*Tesař, 2003*). Nový název a faktické zrušení JNA byly účelovým manévrem, který umožnil formální rozchod nové Jugoslávské armády (VJ) a Armády Republiky Srbské v Bosně a Hercegovině (*Vojska Republike Srpske – VRS*) s JNA. Přebíráním zbytku JNA vyřešila SRJ v době svého vzniku problém ozbrojených sil. Zároveň se jí nabídla možnost modifikovat tuto staronovou armádu podle svých potřeb (*Hadžić, 2001, s. 37*).

OPERACE VE VUKOVARU

Boje a hlavně obléhání a absolutní destrukce Vukovaru značně ovlivnily vývoj války v Chorvatsku. Ačkoli z vojenského hlediska nepřinesly tyto boje žádný velký zlom, politický dopad byl velký. Tudjman si tehdy byl vědom, že v bojích nemůže vojensky porazit JNA a srbskou stranu, a potřeboval z toho získat politické vítězství. Praxe ve východní Slavonii a v západním Sremu (například kolem města Ilok) ukázala, že se chorvatská policie z chorvatských a národnostně smíšených menších měst a vesnic stahuje prakticky bez boje. JNA dobyla například Ilok několikadenním vyjednáváním. Jediným větším městem v této oblasti držícím chorvatské síly byl Vukovar, v němž již před začátkem bojů došlo k velkému odchodu a vyhánění srbských civilistů z města.

První boje kolem Vukovaru začaly již v říjnu 1991, když jednotky JNA ve spolupráci s paramilitantními jednotkami ze Srbska narazily na silný odpor chorvatských jednotek. Po přeskupení sil JNA a poté, kdy došlo k reorganizaci ve velení útoku na Vukovar, se chorvatská strana dlouho nevydržela bránit. Podle tvrzení tehdejšího ministra obrany Chorvatska Antona Tuse ovšem existovala možnost pro přeskupení sil, evakuaci civilistů a pokračování v bojích s JNA, ale Franjo Tudjman nařídil pravý opak.¹¹⁰ Pro něj bylo diplomatické uznání mnohem důležitější než vojenské tažení (*Silber – Little, 1995*).

JNA na boje ve Vukovaru pohlížela jako na boje „s největšími chorvatskými silami, které se za každou cenu chtěly udržet ve východní Slavonii a v Baranji“ (*Kadijević, 1993, s. 137*). Chorvatsko ale ve Vukovaru nesoustředilo své hlavní síly, jak bylo míněno. Z vojenského pohledu byl postup JNA vůči Vukovaru zcela iracionální a ukázal, že „JNA nemá jasné ani cíle, ani postupy v této válce. Ještě ve druhé světové válce se města, která nemohla být dobyta okamžitě, obcházela a pokračovalo se dál.“ (*Lazanski, 2000, s. 164*.) Dobyání města mělo pro armádu pouze psychologický efekt. Během obléhání se z Vukovaru stal „chorvatský Stalingrad“, jak ho označil Stjepan Mesić (*Silber – Little, 1995*), aby jeho „osvobození“ vrátilo JNA sebedůvěru a přineslo jí zkušenosti z uličních bojů (*Lazanski, 2000, s. 179*). Při obléhání Vukovaru došlo také k navázání plné spolupráce mezi JNA a paramilitantními jednotkami Srbské radikální strany (SRS) Vojislava Šešelje, jejichž příslušníci se tak stali oficiálními záložníky JNA. Armáda se v té době hlavně ve Vukovaru potýkala s problémem dezerce, čímž byla odkázána na doplňování svých řad o dobrovolníky ze Srbska. SRS tím získala nejen přístup k výzbroji, ale i k armádní logistice.

Naproti tomu pro Chorvatsko byl prvopočáteční psychologický efekt velmi negativní, ale z vojenskostrategického a diplomatického pohledu dopadly boje kolem Vukovaru příznivě. JNA se na dlouhou dobu zastavila u tohoto města, což chorvatské ozbrojené sí-

ly využily k zorganizování obrany západní Slavonie, čímž znemožnily JNA postup dál na západ. Z diplomatického pohledu využil Franjo Tuđman Vukovar jako „symbol obětí“, čímž získal mezinárodní podporu a později také uznání chorvatské nezávislosti ze strany mezinárodního společenství. Později došlo též ke změně psychologického efektu. Z prvo počátečního negativního dopadu se Vukovar po celou dobu války změnil v mobilizační prvek.¹¹¹ Podobný psychologický efekt bylo možné spatřit rovněž v Srbsku s tím rozdílem, že se Vukovar stal jistým traumatem pro vojáky, kteří ve Vukovaru bojovali.¹¹²

* * *

Retrospektivní pohled na příčiny toho, proč Jugoslávská lidová armáda odmítala všechny navrhané změny ze strany reformátorů ze Slovinska a z Chorvatska, jsou z pohledu chování racionálního aktéra v mezinárodních vztazích pochopitelné. JNA se v prostředí, kde všechny strany hledaly prostředky ke splnění vlastních cílů, chovala stejně jako ostatní – hledala pro sebe to nejlepší možné řešení a vhodného partnera, protože samotná by stejně jako ostatní aktéři tyto cíle splnit nemohla. Výběr Srbska měl několik příčin a nebyl stanoven sám o sobě, nýbrž byl ovlivněn řadou faktorů.

Z historického pohledu sledovala JNA osud druhé Jugoslávie až do jejího zániku. Stejně jako komunistická Jugoslávie vznikla z vůle samotných obyvatel, kteří odmítli principy a charakteristiky systému první Jugoslávie, stejně tak druhá Jugoslávie zanikla z vůle samotných obyvatel. Tím netvrdím, že obyvatelé bývalé SFRJ odmítali Jugoslávii jako takovou, ale zcela jistě odmítli její politický systém. Samotným zánikem SFRJ musela zaniknout také JNA, která byla založena na základních principech druhé Jugoslávie. JNA, jak fungovala od svého vzniku, nemohla v době změn obstát bez toho, aby se sama nezměnila. Samotnou změnou by pak ztrácela své dřívější postavení a charakteristiky, které měla. Přistoupením na tyto změny by JNA už nebyla JNA, ale nějakou jinou armádou, na což samotné armádní velení nemohlo a ani nechtělo přistoupit. Důvodů je několik.

JNA stála na socialistických základech a její profil byl vytvářen na ortodoxních socialistických ideách. Stala se jedním z nositelů těchto myšlenek, především skrze neustálou přítomnost Komunistické strany Jugoslávie uvnitř armádních struktur. Vůle prosadit socialistické ideály byla natolik silná, že se při vytváření samotného systému, jako je přijímání na vojenské školy nebo kariéerní postup, dbalo o to, aby také v praxi byla prosazována idea „bratrství a jednoty“ bez ohledu na kvalitativní stránku kandidátů. Socialistický režim sehrál mnohem důležitější roli, když definoval ústavní roli JNA jako hlavního obránce státní celistvosti a státního zřízení, přičemž nemalý podíl na tom měl samotný Josip Broz Tito, který armádu pokládal za jeden z hlavních pilířů svého politického odkazu. To mělo za následek, že v době, kdy se socialistický systém začal rozpadat, JNA ztotožnila zachování Jugoslávie se zachováním socialismu. Vycházejíce ze zkušeností ze druhé světové války a z programového odmítnutí první Jugoslávie jako systému, který nedokázal vyřešit mezinárodní problémy, si JNA nedokázala představit, že Jugoslávie může existovat bez socialistického zřízení.

Nejen toto přesvědčení mělo dopad na to, že se JNA tak usilovně zasazovala za zachování SFRJ. „Titova“ Jugoslávie měla kvůli své „neutralitě“ v období studené války mimořádné postavení v mezinárodních vztazích. Byla socialistickou zemí stojící mimo východní blok. To jí umožňovalo lavírovat mezi oběma bloky a získávat z toho značné výhody. Díky své pozici v Hnutí nezúčastněných hrála také významnou roli v tzv. třetím světě. Mezinárodní pozice jí nepřinášela jen výhody, ačkoli by bez nich jen stěží mohla svůj status udržet. Neutralita a její lukrativní pozice – v obklíčení států náležejících k jednomu z bloků – posilovaly její obavy z možného útoku ze strany některého z nich. Tyto obavy upevňovaly úlohu JNA jako hlavního nositele obránce jugoslávské suverenity, což jí samotné umožňovalo relativně samostatné, autonomní fungování uvnitř systému, prakticky bez kontroly veřejnosti. To, že jí tuto pozici zajistila komunistická strana, nebylo nic

mimořádného, protože stejně jako v jiných podobných systémech byly silové složky pod přímou kontrolou strany.

Autonomní pozice JNA uvnitř systému poskytovala značné výhody. Kromě přímého podílu na politicko-ekonomických záležitostech, jako je například dohled nad zbrojním průmyslem a zahraničním obchodem se zbraňovými systémy, vytvářela armáda celou paralelní síť sociálních služeb, které byly v porovnání se soustavou státních služeb značně zvýhodněny. Armádní příslušníci těžili z mnohem výhodnějších penzijních, sociálních, bytových nebo zdravotních systémů.

Smrtí Josipa Broze Tita v květnu 1980 se JNA dostává do situace, kdy poprvé od svého vzniku nemá nejvyšší autoritu v podobě jedné osoby. Na tento „stereotyp“ byla během téměř čtyřicetileté vlády jedné osoby až příliš zvyklá. Z časového pohledu Titova smrt korespondovala se socioekonomickými problémy, do nichž se SFRJ dostala v osmdesátých letech 20. století. Tyto problémy byly způsobeny tím, že jugoslávské hospodářství značně záviselo na finančních půjčkách ze strany Mezinárodního měnového fondu a západních států, hlavně USA, které si těmito kredity „kupovaly“ jugoslávskou „nezávislost“ na socialistickém bloku. Ropná krize v sedmdesátých letech však ukázala, že SFRJ není schopna dostat se z ekonomické krize bez dalších půjček. Jejich udělení však již nebylo bezproblémové jako dříve. MMF požadoval jisté politicko-ekonomické změny, které byly proti zájmům tehdejších republikových vedení, jež po úmrtí Tita získávala stále větší autonomii nad federálními institucemi, což byla pozice hlavně Slovinska a Chorvatska.

Posilování republikových pozic bylo – obrazně řečeno – „trnem v oku“ hlavně JNA, která fungovala na federálním principu a posilování republik chápala nejen jako kroky, které oslabují pozice federace, ale také jako kroky, oslabující vliv samotné JNA v republikách. Rozdílné postoje JNA a „západních“ republik v první polovině osmdesátých let byly zárodkem pozdějšího mnohem většího konfliktu. JNA se na těchto požadavcích republik nelíbila ještě jedna věc, pozice teritoriální obrany. TO, jež ve spolupráci s JNA vytvářela jugoslávský obranný systém, se Ústavou z roku 1974 stala spolu s JNA rovnoprávným obranným subjektem. Teoreticky sice podléhala vrchnímu velení (předsednictvu SFRJ), ale v praxi byla podřízena republikovým centrům. Na jejím financování se podílely jednotlivé republiky. Každá totiž financovala „svou“ TO, zatímco JNA byla odkázána na federální rozpočet. Posilování republik automaticky posilovalo též pozici teritoriální obrany na úkor armády, což pro ekonomicko-politicky mnohem samostatnější JNA nemohlo být přípustné. Armáda chápala TO jako zárodek republikových armád, tedy jako důležitého konkurenta, zpochybňujícího samu existenci Jugoslávské lidové armády.

Ve druhé polovině osmdesátých let dostal politický souboj podobu, která by mohla být charakterizována jako *reformátoři versus konzervativci*. K reformátorům systému by patřilo Slovinsko a Chorvatsko, uvědomující si vyčerpání socialistického systému a potřebu transformace celého vnitřního uspořádání Jugoslávie. Na druhé straně stálo konzervativní křídlo v čele se Srbskem, které začalo pod vlivem sílícího nacionalismu posilovat centrální moc na úkor autonomních oblastí se zdůvodněním, že je potřeba provést co největší centralizaci také v rámci celé Jugoslávie. Skutečností byla ovšem taková, že všechna republiková vedení usilovala o udržení se u moci, protože jak Slovinsko, tak i Srbsko se staly patrony nejsilnějších opozičních, v obou případech nacionalistických hnutí. Oba nacionalismy se však vyznačovaly odlišným charakterem. Zatímco se slovinský nacionalismus vyznačoval separatistickými znaky, srbský charakterizoval postoj unitaristický. Role JNA v tomto souboji byla taková, že pro ni byl mnohem nebezpečnější nacionalismus separatistický, neboť ohrožoval její existenci a hodnoty. Přitom v srbském unitarismu neshledávala ohrožení, ale východisko z krize. Navíc v osobě Slobodana Miloševiče viděla nového vůdce, který by mohl dokázat vyřešit krizi bez problémů. JNA vyhovoval také odmítavý postoj Slobodana Miloševiče ohledně zavedení pluralitního systému, o nějž usilovalo Slovinsko a Chorvatsko.

Armáda dobře chápala, že by zavedením pluralismu zmizela z politické scény KPJ jako jediná monopolní strana. To zároveň znamenalo, že by se armáda musela podřídit parlamentní kontrole, což by v mnohém ohrozilo její silné autonomní postavení ve společnosti. Proto chápala jakékoli prvky demokratizace a deideologizace armády a společnosti jako existenční riziko. Tyto postoje by se daly označit za základ srbsko-armádní koalice, která měla teprve přijít.

Politická situace se vyvíjela mnohem rychleji a zcela mimo plány JNA. Armáda si dlouhou dobu myslela, že má v mnoha věcech autonomní politické postavení a že dokáže zachránit SFRJ. Faktem bylo, že chování JNA neovlivňovalo chování republik, ale naopak. Osud JNA závisel na rozhodnutí vedení jednotlivých republik a JNA na ně pouze reagovala, respektive se jim přizpůsobovala. V takové situaci si začala vybírat mezi jednotlivými aktéry, jejichž program byl pro ni nejpřijatelnější. Srbský se z velké části podobal armádnímu. Zpočátku požadoval zachování socialismu, posílení federace, zastával se JNA v jejich sporech se Slovinskem. Po zavedení pluralismu v jugoslávských republikách a po vítězství nekomunistických stran ve Slovinsku a v Chorvatsku pouze v Srbsku a Srbskem ovládané Černé Hoře vyhráli postkomunisté,¹¹³ což vedlo JNA k ještě větší orientaci na Srbsko.

Armáda ovšem na rozdíl od svého partnera – Srbska – nevytvořila alternativní plán. Ve chvíli, kdy se Slovinsko a Chorvatsko rozhodly pro konfederaci, respektive pro samostatnost, rozhodlo se Srbsko pro „zkrácenou Jugoslávii“ bez Slovinska a „srbských částí“ Chorvatska. K naplnění tohoto plánu potřebovalo ještě přesvědčit JNA, která se stále zasazovala o SFRJ. Bělehrad se proto rozhodl pro dvojí hru. Na jedné straně tajně připravoval podmínky pro naplnění tohoto plánu, včetně podpory radikálních separatistických nálad mezi Srby v Chorvatsku, a na druhé straně se na veřejnosti zasazoval o zachování SFRJ. Současně hrály dvojí hru také Slovinsko a Chorvatsko. Na veřejnosti se tyto dvě republiky prezentovaly jako aktéři, usilující o hledání východiska z krize a o zachování Jugoslávie, ale tajně se připravovaly na secesi. V tomto procesu bylo Slovinsko mnohem úspěšnější než Chorvatsko, které pochopilo relativně pozdě, že se srbsko-armádní koalice stále více utužuje a že Srbsko velmi úspěšně zapojuje JNA do ochrany „srbských“ oblastí v Chorvatsku. Hlavní překážkou pro realizaci plánu Slovinska a Chorvatska byla v tomto procesu přítomnost JNA na jejich územích. Verbálními útoky, kterými chtěly zlomit její sebedůvěru, ji čím dál více přibližovaly k Srbsku, a když tyto útoky přešly na „satanizaci“ a následně na fyzické napadení, musela si JNA vybrat stranu. Od té chvíle se již sama rozhodla pro projekt „nové Jugoslávie“ a její podřízení Srbsku bylo již definitivní.

Důležité je zmínit se ještě o jednom faktoru, a tím je národnostní složení důstojnického sboru JNA. Ačkoli se vojenské struktury snažily uvnitř armády o rovnoměrné zastoupení všech národů, srbský kádr byl nejpočetnější a činil přes 60 %. Spolu s Černohorci tvořili Srbové kolem 70 % vojenského kádru. Tyto údaje jsou důležité proto, že převládnutí srbského nacionalismu ve vojenských strukturách by nebylo možné, kdyby bylo etnické složení samotných důstojníků jiné. Zároveň je důležité uvést, že převládnutí Srbů v JNA mělo především socioekonomický podklad. Kromě toho, že srbské etnikum bylo v SFRJ nejpočetnější, na rozdíl od slovinského a chorvatského etnika žilo také ve značně ekonomicky zaostalejších oblastech.

Na závěr bych si dovolil chování JNA obrazně popsat jako chování „zmateného medvěda“, jenž se z klece dostal na svobodu, respektive do chaosu, který panuje v zoologické zahradě. Přitom sám neví, co má dělat ani na čí stranu se má postavit, protože se nikdy do podobné situace nedostal. A tak v situaci změn, na něž není připraven, najde aktéra/partnera, jenž zpočátku stejně jako on usiluje o zachování, respektive o návrat k původnímu stavu. Postupem času, když už je zřejmé, že původního stavu nelze dosáhnout, se otevřeně postaví na stranu jednoho z aktérů, přičemž je svým „partnerem“ využíván proti ostatním účastníkům. Tato změna je v konečné fázi dána tím, že na rozdíl od svého partnera neměl „medvěd“ náhradní plán, a tak se rezignovaně nechal ovládnout už ne partnerem, ale svým novým pánem.

PŘÍLOHA

Národnostní složení SFRJ podle sčítání obyvatel v roce 1981

Národnost	Počet obyvatel	%	Národnost	Počet obyvatel	%
Albánská	1 731 252	7,7	Muslimská	2 000 034	8,9
Bulharská	36 642	0,2	Romská	148 604	0,7
Černohorská	577 298	2,6	Rumunská	54 721	0,2
Chorvatská	4 428 135	19,7	Slovenská	80 300	0,4
Italská	15 116	0,1	Slovinská	1 753 605	7,8
Jugoslávská	1 216 463	5,4	Srbská	8 136 578	36,3
Maďarská	426 865	1,9	Turecká	101 328	0,5
Makedonská	1 341 420	6,0	Jiná	389 970	1,7
			Celkem	22 438 331	100,0

Pramen: http://www.biography.ms/Socialist_Federal_Republic_of_Yugoslavia.html

Seznam zkratek

- BaH – Bosna a Hercegovina.
 DEMOS – Demokratická opozice Slovinska (*Demokraska opozicija Slovenije*).
 DSZ – Občanská sebeobrana (*Društvena samozaštita*).
 HDZ – Chorvatské demokratické společenství (*Hrvatska demokratska zajednica*).
 JNA – Jugoslávská lidová armáda (*Jugoslovenska narodna armija*).
 K ONO – Koncepce všennárodní obrany (*Koncepcija opštenarodne odbrane*).
 KOS – Kontrarozvědná služba (*Kontraobaveštajna služba*).
 KPJ – Komunistická strana Jugoslávie (*Komunistička partija Jugoslavije*).
 MMF – Mezinárodní měnový fond (*International Monetary Fund*).
 NDH – Nezávislý stát Chorvatsko (*Nezavisna država Hrvatska*).
 SANU – Srbská akademie věd a umění (*Srpska akademija nauka i umetnosti*).
 SAO – Srbská autonomní oblast (*Srpska autonomna oblast*).
 SDG – Srbská dobrovolnická garda (*Srpska dobrovoljačka garda*).
 SDP – Sociálnědemokratická strana (*Socijaldemokratska partija*).
 SDS – Srbská demokratická strana (*Srpska demokratska stranka*).
 SFRJ – Socialistická federativní republika Jugoslávie (*Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija*).
 SK-PJ – Svaz komunistů – Hnutí pro Jugoslávii (*Savez komunista – Pokret za Jugoslaviju*).
 SNO – Srbská národní obnova (*Srpska narodna obnova*).
 SPO – Srbské hnutí obnovy (*Srpski pokret obnove*).
 SPS – Socialistická strana Srbska (*Socijalistička partija Srbije*).
 SRJ – Svazová republika Jugoslávie (*Savezna republika Jugoslavija*).
 SRS – Srbská radikální strana (*Srpska radikalna stranka*).
 SVK – Armáda Republiky Srbské Krajiny (*Srpska vojska Krajine*).
 TO – Teritoriální obrana (*Teritorijalna odbrana*).
 UNPROFOR – United Nation Protection Forces.
 VJ – Jugoslávská armáda (*Vojska Jugoslavije*).
 VRS – Armáda Republiky Srbské (*Vojska Republike Srpske*).

¹ V následujícím textu budu pro Jugoslávskou lidovou armádu (JLA) používat zkratku v srbském a chorvatském jazyce JNA (*Jugoslovenska narodna armija*) především kvůli snaze zachovat co nejpřesnější názvy a jména, která se v textu budou vyskytovat.

- ² Ačkoli SFRJ měla šest republik, často se kvůli rovnocenným hlasům srbských autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova s republikami hovořilo o existenci osmi republik. Přitom kvůli svému společenskému autonomnímu postavení a nezávislosti na republikových centrech vystupovala JNA „jako devátá federální jednotka“ (Dimitrijević, 2002 b, s. 28).
- ³ Tento bod získal význam teprve začátkem konfliktu v Chorvatsku ve druhé polovině 1991.
- ⁴ Ravnogorské podle místa – pohoří Ravna Gora –, kde odboj vznikl.
- ⁵ Hlavní příčinou této změny byla především genocidní politika ustašovského režimu vůči Srbům v nově vytvořeném Nezávislém státě Chorvatsko (Nezavisna država Hrvatska – NDH), (Glenny, 2003, s. 380).
- ⁶ Jedním z důvodů, proč se Srbové začali přidávat na stranu komunistů, byla četnická kolaborace s německými jednotkami.
- ⁷ Podrobnější přehled vývoje druhé světové války na území Jugoslávie viz též Šesták – Tejchman – Havlíková – Hladký – Pelikán, 1998, s. 438–492; Glenny, 2003, s. 356–414.
- ⁸ Plány na spojení Jugoslávie a Bulharska byly oboustranné a postoj Bulharska se na rozdíl od jugoslávského federalismu zakládal spíše na konfederálním principu. V řecké občanské válce Jugoslávie aktivně podporovala komunistické jednotky.
- ⁹ „Východ“ je zde myšlen v ideologickém kontextu a vztahuje se na socialistický blok, seskupený později kolem Varšavské smlouvy. „Západ“ je na druhou stranu myšlen jako protipól ve stejném kontextu, seskupeném kolem Severoatlantické aliance.
- ¹⁰ Tito: „Ať máme první zemi socialismu SSSR rádi sebevíc, nikdo z nás nemůže milovat svou vlast méně.“ (Johnson, 1991, s. 437–438.)
- ¹¹ Tento fakt byl zvýrazněn poté, kdy albánský komunistický vůdce Enver Hodža přerhal v roce 1960 kontakty se Sovětským svazem.
- ¹² Výraznější úpadek vojenského výzkumu byl zaznamenán v první polovině šedesátých let 20. století. Jugoslávie v tomto období směřovala k dovozu zbraňových systémů. Brzy však od tohoto plánu upustila.
- ¹³ Státy stojící mimo dva hlavní ideologicko-politické bloky.
- ¹⁴ K největším obchodním partnerům patřily například Libye, Irák, Indonésie, Angola, Peru, Kuba, Etiopie, Sýrie, Tanzanie, Súdán (Stamatović, 2001, s. 101).
- ¹⁵ Tato privilegia ovlivňovala koncem osmdesátých let 20. století, na vrcholu politické krize, rozhodování nejvyšších důstojníků.
- ¹⁶ Percentuální podíl vojenského průmyslu v jednotlivých republikách: v Srbsku se nacházelo 44 % vojenského průmyslu, v Bosně a Hercegovině 42 %, v Chorvatsku 7,5 %, v ostatních republikách a v autonomních oblastech (ve Vojvodině a v Kosovu) zbylých 6,5 % (Davinić, 2003, s. 64).
- ¹⁷ „Svaz komunistů Jugoslávie má Ústavou danou historickou společenskou a politickou zodpovědnost a povinnost, aby rozvíjel společenské vědomí a zajišťoval výhodné podmínky pro zapojení všech struktur ve společnosti do všennárodní obrany.“ (Strategija oružane borbe, cit. dle Hadžić, 2001, s. 290–291.)
- ¹⁸ „Ozbrojené síly Socialistické federativní republiky Jugoslávie brání nezávislost, suverenitu, územní celistvost a touto Ústavou zavedené státní zřízení SFRJ [socialistické – pozn. aut.] a tvoří jednotný celek, který se skládá z Jugoslávské lidové armády jako společné ozbrojené síly všech národů a národností a všech pracujících lidí a občanů a z teritoriální obrany jako nejbližšího způsobu organizovaného ozbrojeného a všennárodního odporu.“ (Ustav SFRJ, cit. dle Radaković, 2003, s. 37–38.)
- ¹⁹ TO byla organizována na velmi široké úrovni, například v obcích, v městských částech, ve státních podnicích nebo na školách a na univerzitách.
- ²⁰ Tento aspekt byl zvláště zřetelný během „desetidenní války“ ve Slovinsku.
- ²¹ „Západními republikami“ též někdy označovanými jako „severní“ jsou myšleny Slovinsko a Chorvatsko.
- ²² „KPJ hrála velmi významnou roli při rozvíjení jugoslávské myšlenky v JNA.“ (Kadijević, 1993, s. 79.)
- ²³ „Významným a zvláště vlivným faktorem uvnitř vojska byla vždy jeho bezpečnostní služba (Kontraobavěštajna služba – KOS). Od druhé světové války nebyl nikdy zveřejněn přehled o její činnosti. Ani poté, kdy ji po brionském plénu (1966) postavili pod kontrolu Služby státní bezpečnosti.“ Po Titově smrti „vojáci na všechna podezření a dotazy odpovídali, že činnosti těchto služeb kontroluje armádní velení a stará se také o to, aby působily v mezích svého popisu práce“ (Dizdarević, 2002, s. 307–308).
- ²⁴ V roce 1961 byla otevřena první střední vojenská škola v Mostaru (Priprema škola vazduhoplovne vojne akademije). Následně se otevřely střední školy v Bělehradě, v Záhřebu a v Lublani.
- ²⁵ V září 1991 došlo k jediné známé vzpouře, když se skupina důstojníků pokusila přinutit tehdejšího ministra obrany SFRJ Veljka Kadijeviće, aby podal demisi. Důvodem jejich vzpoury nebyl odpor vůči válce, ale neúčinná politika a slabá reakce JNA na události v Chorvatsku (Lazanski, 2000, s. 160–161).
- ²⁶ Dobrovolný odchod ovšem nemůže být považován za způsob organizovaného odporu.
- ²⁷ Podle Ivana Stamboliće, bývalého prezidenta Srbska, ovládali vyšší velitelské posty důstojníci, pocházející z chudých rolnických rodin, kteří se „během své kariéry stěhovali z města do města a většinu času trávili v kasárnách. Žili ve městech, ale nikdy nebyli jejich součástí; cítili se izolováni a zavrženi, a proto se naučili města a lidi, kteří v nich bydleli, nenávidět.“ (Stambolić, cit. dle Glenny, 2003, s. 483.)
- ²⁸ Nezávislý vojenský analytik a komentátor Miroslav Lazanski v obléhání Vukovaru vidí jediné vojensko-psychologický důvod. „Pokud se týká armády, ona získala zpět část ztracené sebedůvěry a svého dřívějšího postavení.“ (Lazanski, 2000, s. 179.)

- ²⁹ Ve skutečnosti tyto vzpomínky setrvaly v podvědomí lidí, což se přenášelo v rodinných kruzích a následně prohlubovalo předsudky mezi jednotlivými jugoslávskými národy. Tyto vzpomínky, čekající na chvíli, až je někdo bude chtít použít, byly dokonale využity politiky ve fázi rozpadu socialistického systému a buzení nacionalismu (Barša – Strmiska, 1999, s. 119).
- ³⁰ „Například z Bosny a Hercegoviny nebo z Chorvatska měli přednost nejdříve Muslimové a Chorvaté. Srbové z těchto republik mohli konkurovat až potom, kdy byly národnostní kvóty splněny. To samé platilo v Kosovu a ve Vojvodině.“ (Hadžić, 2004, s. 205.)
- ³¹ V sedmdesátých letech 20. století se JNA pokusila o jisté dozdělavání starších důstojníků, když umožnila všem aktivním a penzionovaným důstojníkům získat magisterský nebo doktorandský titul. Nastala tak hyperprodukce titulů. Často se stávalo, že generálové ani nepsali své magisterské a doktorandské práce, nýbrž mladší důstojníci, kteří pak byli odměňováni povýšením do vyšších hodností. Nastala tak éra pseudointelektualismu (Hadžić, 2004, s. 202–203).
- ³² Ve 13 okresech v Chorvatsku s většinou srbskou populací byl příjem na jednoho obyvatele dvojnásobně menší než celochorvatský průměr (Tejchman – Hradečný – Šesták, 1996, s. 108).
- ³³ „Milošević se inspiroval velkosrbským nacionalismem, jugoslávská armáda naproti tomu obhajovala »jugoslávství« v Titově pojetí; oba programy se však vzájemně nevylučovaly, naopak, v podvědomí mnoha srbských a černohorských důstojníků se prolínaly a doplňovaly.“ (Pirjevec, 2000, s. 448.)
- ³⁴ Jako součást těchto subsystémů byl vytvořen řetěz vojenských rekreačních oblastí nebo subvenčních vojenských obchodů.
- ³⁵ Dokonce po rozpadu KPJ na začátku roku 1990 penzionovaní a činní důstojníci JNA založili politickou stranu Svaz komunistů – Hnutí pro Jugoslávii (Savez komunista – Pokret za Jugoslaviju – SK-PJ). „Existence takové strany socialistické orientace je základní podmínkou zachování federální Jugoslávie a jednoty naší armády.“ (Informacija političke uprave SSNO, cit. dle Radaković, 2003, s. 71.)
- ³⁶ Raif Dizdarević ve svých svědectvích vzpomíná: „Příliš jsme si zvykli na existenci prezidentovy autority a jeho známý cit pro prostředky k udržení jednoty společných jugoslávských zájmů.“ (Dizdarević, 2002, s. 61.)
- ³⁷ „Ačkoli po celá léta podporovali poradci MMF a liberální ekonomové decentralizaci v Jugoslávii, nyní poukazyvali na nedostatek měnové disciplíny, vycházející z příliš velké decentralizace bankovního a zahraničněobchodního systému.“ (Woodward, 1997, s. 65.)
- ³⁸ „Ti kteří vypadali liberálněji a prozápadněji orientováni, byli ve skutečnosti nejkonzervativnější, největší oponenti změn a nejvíce nacionalisticky orientováni. Zdůrazňovali pouze priority toho, co definovali jako národní zájem vlastních republik.“ (Woodward, 1997, s. 67.) Ve druhé polovině osmdesátých let se situace změnila a zastánci decentralizace byli definitivně považováni za reformisty.
- ³⁹ Přitom se na vytváření federálního rozpočtu podílely jednotlivé republiky a autonomní oblasti.
- ⁴⁰ Veljko Kadrijević na začátku devadesátých let 20. století v jednom interview označil TO za „velký podvod“ (Lazanski, 2000, s. 112).
- ⁴¹ Slovinsko totiž v roce 1975 vyřešilo hraniční spory s Itálií a s Rakouskem, čímž pro Lublaň ztratilo význam udržovat a financovat rozsáhlou armádu na svém území (Woodward, 1997, s. 81 a 101).
- ⁴² Chorvatsko bylo „rozdělené“ na 5. a 7. armádu.
- ⁴³ Ačkoli o tuto reorganizaci usilovala JNA již od konce sedmdesátých let 20. století, byl její návrh přijat až v roce 1988.
- ⁴⁴ Raif Dizdarević zároveň vzpomíná, že mu bývalý ministr obrany SFRJ Branko Mamula uvedl jako jeden z důvodů reorganizace JNA oslabení vlivu republikových center na JNA: „Sídla [armádních oblastí – pozn. aut.] se nalézala v hlavních městech republik, a tak byly vystaveny nátlakům, aby vždy velitelem oblastí byl generál jen z té republiky. Mamula neskryval, že šlo především o zrušení lublaňské oblasti.“ (Dizdarević, 2002, s. 295.)
- ⁴⁵ JNA verbálně napadly mládežnické listy Mladina, Tribuna nebo Nova revija již v první polovině osmdesátých let 20. století.
- ⁴⁶ Velitelé JNA si cítili natolik silní, že si dovozovali kromě kritiky strany v ideologické rovině porušovat také zákony, což se stalo například, když se JNA bez souhlasu svazového Parlamentu rozhodla posílit kontrolu nad TO (Pirjevec, 2000, s. 439).
- ⁴⁷ Většina z těchto stížností byla značně nadsazená, přesto se během první poloviny osmdesátých let z Kosova vystěhovalo přibližně 30 000 Srbů a Černohorců. Ačkoli docházelo k diskriminaci, hlavní příčinou odchodu Srbů z Kosova byla velmi špatná ekonomická situace (Šesták – Tejchman – Havlíková – Hladký – Pelikán, 1998, s. 560–561).
- ⁴⁸ V Memorandu Srbské akademie věd se tvrdilo, že srbský národ je v Jugoslávii značně znevýhodněn a že se nachází v nejhorší situaci od dob druhé světové války, hlavně v Kosovu a v Chorvatsku. Kromě demokratizace Jugoslávie se požadovalo posílení pozice samotného Srbska na úkor autonomie Vojvodiny a Kosova a zvýšení práv Srbů v Chorvatsku a v Bosně a Hercegovině (Šesták – Tejchman – Havlíková – Hladký – Pelikán, 1998, s. 561–562).
- ⁴⁹ „Slovinsko trvalo na demokratizaci a posílení role státu, avšak pouze ve Slovinsku, nikoli v Jugoslávii. Také si přivlastnilo separatistický nacionalismus, nikoli unitaristický... Srbsko si přivlastnilo unitaristický nacionalismus, přičemž podněcovalo srbský separatistický nacionalismus [v ostatních republikách – pozn. aut.]“ (Jović, 2001, s. 112.)
- ⁵⁰ „Vedení a širší velitelský kádr vojska byly v té době zaraženy kritikami a útoky na armádu ve Slovinsku... Vznikla situace, zaujatost a reakce na útoky, ale i vývoj ve Slovinsku byly mnohem ostřejší než reakce na vel-

PŘEMĚNA JNA

kosrbský nacionalismus, jenž se právě tehdy začal veřejně a agresivně projevovat... Byla tu větší citlivost na to, že řady vojáků urážely útoky ze Slovinska, a nikoli na to, co se dělo či přicházelo ze Srbska.“ (Dizdarević, 2002, s. 306.)

- ⁵¹ „Alternativci“ – jak byli označováni – požadovali, aby rekruti z jednotlivých republik mohli narukovat pouze ve svých mateřských republikách místo v jiných; zavedení možnosti civilní služby; možnosti odmítnout narukovat z přesvědčení nebo z náboženských důvodů, dodržování ústavního práva v používání slovinského jazyka v armádě (Hadžić, 2004, s. 48; Woodward, 1997, s. 96).
- ⁵² „Díky požadavkům, aby Slovinci narukovali pouze ve Slovinsku, stejně jako to, že jednotkám JNA umístěným ve Slovinsku mají velet pouze slovinskí důstojníci, se plánovalo vytvořit slovinskou armádu již v rámci JNA.“ (Kadijević, 1993, s. 100.)
- ⁵³ O tom, že šlo o využívání situace v Kosovu pro prosazování slovinských zájmů, svědčí také fakt, že požadavky Slovinska na dodržování lidských práv v Kosovu ustaly po osamostatnění této republiky.
- ⁵⁴ Svazové vedení mohlo po těchto změnách zasahovat do vnitřních záležitostí republik a mělo přímým zdaněním příjmů zajišťovat financování JNA bez jakéhokoli dozoru civilních orgánů.
- ⁵⁵ Ovládnutím čtyř hlasů (Srbska, Vojvodina, Kosova a Černé Hory) z osmi v předsednictvu SFRJ mohl Milošević zablokovat přijetí jakéhokoli zákona, který by ho mohl poškodit.
- ⁵⁶ Veljko Kadijević, tehdejší ministr obrany SFRJ, ve své knize vzpomíná: „Věřil jsem, že Milošević se svou politickou autoritou, kterou již získal, spolu se schopnostmi jednoduše řešit složité problémy, které komplikovaný jugoslávský prostor neustále produkoval, a s podporou všech, kteří jsou pro Jugoslávii, mohl nejdříve zastavit proces destrukce a rozbití a potom zahájit potřebné reformy ve státě a ve společnosti.“ (Kadijević, 1993, s. 106.)
- ⁵⁷ Dne 17. 1. 1989 se Svaz komunistů Slovinska zřekl mocenského monopolu a umožnil činnost dalších politických stran. V září 1989 byly přijaty dodatky ke slovinské Ústavě, jimiž byl schválen politický pluralismus, zakotveny standardy lidských práv a přijato právo Slovinska na sebeurčení (Šesták – Tejchman – Havlíková – Hladký – Pelikán, 1998, s. 565–566).
- ⁵⁸ Ante Marković se na celojugoslávské úrovni těšil 79% podpoře (Woodward, 1997, s. 144).
- ⁵⁹ Ačkoli Srbsko tuto bitvu prohrálo, a proto se toto datum obecně považuje za začátek téměř čtyřistaleté nadvlády Osmanské říše nad Srbskem, vešla tato bitva do podvědomí Srbů jako symbol odporu a boje za nezávislost a za svobodu.
- ⁶⁰ Členové srbské národnosti ve Svazu komunistů Chorvatska na tyto tlaky z Bělehradu nereagovali, neboť se obávali, že budou označeni za zrádce vlastního národa. Nereagovali ani Chorvaté a sice kvůli tomu, že by to vedlo k etnické homogenizaci a k rozdělení Svazu komunistů Chorvatska na dvě části, srbskou a chorvatskou (Radaković, 2003, s. 104).
- ⁶¹ HDZ se přitom neprezentovalo jako politická strana, protože stranu (srbochorvatsky „partija“ nebo „stranka“) považovalo za součást celku a sebe za společenství-celek. Jeho plánem bylo vytvořit všechorvatský politický subjekt, který sjednotí všechny Chorvaty z Chorvatska i z emigrace, a tím usmíří proti sobě stojící znesvářené tábory – bývalé příslušníky a sympatizanty komunistického odboje, ustašovského hnutí i liberální tábor, tzv. Radićevce (podle zakladatele nejsilnější předválečné Chorvatské selské strany Stjepana Radiće), (Hudelst, 2005, s. 617–621 a 631).
- ⁶² Po rozpadu Svazu komunistů Jugoslávie udržovala JNA ještě na krátkou dobu struktury KPJ činné uvnitř armády, až se ve druhé polovině roku rozhodla vytvořit – ve volbách zcela neúspěšný – SK-PJ, který měl de facto stejný program jako KPJ (srov. Informacija političke uprave SSNO, cit. dle Radaković, 2003, s. 68–72).
- ⁶³ Kadijević: „Pro Jugoslávii, její existenci a obnovu je nezbytné, aby svou činnost obnovil Svaz komunistů Jugoslávie.“ (Jović, 1995, s. 94.)
- ⁶⁴ Borisav Jović ve své knize vzpomíná na tuto událost: „Nebudeme čekat, až použijí zbraně TO v eventuelním střetu nebo pro násilné oddělení.“ (Jović, 1995, s. 146.)
- ⁶⁵ V interview pro francouzský list Le Mond řekl Franjo Tuđman: „Vojenský vrch je stále věrný Titovu programu a federalismu. Oni jsou absolutními komunisty a většinou Srbové. Také jsou proti demokratizačním změnám v Chorvatsku a ve Slovinsku. To vše, protože jsou Srbové a komunisté.“ (Hadžić, 2004, s. 95.)
- ⁶⁶ K tomu přispěla také politika Slovinska a Chorvatska tzv. „rekrutním úderem“, kterým zabránily posílání vojáků základní služby mimo republikové hranice (Hadžić, 2004, s. 80–81).
- ⁶⁷ Srbské vedení tehdy odmítalo tlaky ze strany opozice, hlavně SPO, aby vytvořilo samostatnou srbskou armádu.
- ⁶⁸ Tajným plánem těchto jednání bylo vytvoření samostatného „Velkého Chorvatska“ v hranicích tzv. Banoviny Chorvatsko. Ta vznikla v roce 1939 dohodou Cvetković – Maček. Touto dohodou si tehdy Srbsko a Chorvatsko rozdělily mezi sebou území Bosny a Hercegoviny (BaH). Josip Manolić, jeden z tehdejších nejbližších spolupracovníků Franji Tuđmana, vzpomíná, jak v době, kdy HDZ bylo ještě v opozici, vytvářeli budoucí program: „Došli jsme k tomu nejdůležitějšímu momentu, a sice jak definovat naši pozici v případě, že dojde k rozpadu Jugoslávie... Začali jsme kreslit naše hranice. Nejdříve je kreslil Tuđman, on se především držel hranic Banoviny Chorvatsko...“ (Hudelst, 2005, s. 658.)
- ⁶⁹ Na zakládající kongres HDZ v Chorvatsku byli pozváni také mnozí členové chorvatské emigrace, z nichž mnozí byli na zatykačích jugoslávské policie. Díky dohodě HDZ s tehdejším ministrem vnitra Chorvatska ti-to lidé nebyli zatčeni (Hudelst, 2005, s. 661).
- ⁷⁰ Ačkoli šachovnice ve státním znaku byla tradičním chorvatským znakem, u Srbů tento symbol vyvolával vzpomínky právě na NDH a na zločiny s ním spojené. Odpor vůči chorvatské šachovnici v Srbech přetrvává prakticky až dodnes.

- ⁷¹ Jović ve své knize vzpomíná, jak reagoval Slobodan Milošević na jeho návrh o „zkrácené Jugoslávii“: „On souhlasí s nápadem na »vyhození« Slovinců a Chorvatů, ale ptá se mě, jestli armáda splní nařízení. Říkám mu, že ona nařízení musí splnit a že o tom nepochybují.“ (Jović, 1995, s. 161.)
- ⁷² V červnu 1990 na shromáždění ve městě Petrinja Rašković prohlásil, že „Srbové respektují právo chorvatského národa na jeho suverénní stát, ale že oni [Srbové – pozn. aut.] požadují v tomto státě rovné postavení srbského a ostatních národů. Srbové nepožadují nový stát v Chorvatsku, ale autonomii... Srbskému národu v Chorvatsku by se mělo dovolit mluvit vlastním jazykem, psát vlastním písmem a mít vlastní školy, vzdělávací programy, vydavatelství a vlastní tisk.“ (Silber – Little, 1995.)
- ⁷³ Jović po jednání s generály JNA konstatoval: „Jim [JNA – pozn. aut.] se rozpad státu nelíbí, ale budou souhlasit, jestli národy rozhodnou.“ (Jović, 1995, s. 255.)
- ⁷⁴ „Řeči, že každý mohl formovat paramilitantní jednotky, jsou hloupost; to mohla pouze jedna instituce, Ministerstvo vnitra Srbska.“ (Švarm – Vasić, 2001, s. 241.)
- ⁷⁵ Jako důkaz, že srbská tajná služba zásobovala chorvatské Srby zbraněmi, uvádějí Švarm a Vasić sériová čísla zbraní, která se vyskytovala mezi srbskými separatisty v Chorvatsku. Na základě těchto údajů pak bez problémů vystopovali jejich původ, což byly sklady rezervních složek policie v Srbsku (Švarm – Vasić, 2001, s. 240). To mi potvrdila také jedna osoba (jež si přála zůstat v anonymitě), která se přímo podílela na zásobování chorvatských Srbů zbraněmi.
- ⁷⁶ Balvan v srbochorvatštině znamená kláda, trám. Balvan revolucija, protože chorvatští Srbové zablokovali příjezdové silnice do těchto oblastí položením klád na silnice. Tím znemožnili chorvatské policii, aby zpacifikovala vzbouřené oblasti.
- ⁷⁷ Knin, největší město v tzv. Krajíně, bylo považováno za baštu srbského nacionalismu v Chorvatsku.
- ⁷⁸ Jeden z nejtypičtějších příkladů takového postupu se odehrál ve městečku Korenica (Silber – Little, 1995).
- ⁷⁹ K tomu často sloužilo svědectví mnoha Srbů, vyhnaných stejně radikálními chorvatskými skupinami ze svých domovů v chorvatském vnitrozemí (Glenny, 2002, s. 90).
- ⁸⁰ Tak se postupovalo například v místech Pakrac, Petrinja, Tenj nebo Borovo Selo.
- ⁸¹ Toto nařízení se opíralo o tajné videonahrávky, na nichž vystupoval tehdejší ministr obrany Chorvatska Martin Špegelj, hlavní aktér tajného nákupu zbraní z Maďarska pro chorvatské jednotky (Silber – Little, 1995). Obě republiky zbraně tajně nakupovaly ze zahraničí, hlavně z Maďarska, z Německa a z afrických států (Woodward, 1997, s. 136; Lazanski, 2000, s. 157–160).
- ⁸² Dne 21. 1. 1991 si Borisav Jović do svého deníku poznamenal: „Veljko [Kadijević – pozn. aut.] zastává tezi nekompromisního nástupu až do konečného zlomu jejich vlády... Rozdíly mezi armádou a námi ze Srbska (Slobodan a já) jsou evidentní. Armáda je pro svržení chorvatské vlády a my jsme pro ochranu Srbů v Krajíně, ale to prozatím necháváme v klidu.“ (Jović, 1995, s. 257.)
- ⁸³ V rozhovoru z 29. 1. 1991 mezi Jovićem a Kadijevićem o posílení vojenských jednotek na západě jugoslávského území kvůli možné zahraniční intervenci Jović zaznamenává: „Zeptal bych se ho, jak je odtud vrátíme, ale bojím se, že se rozzlobí. Ještě »neskočil« na plán bránit srbská území v Chorvatsku. Ještě věří v obranu Jugoslávie.“ (Jović, 1995, s. 264.)
- ⁸⁴ Miroslav Hadžić dospívá k velmi zajímavému závěru, když konstatuje, že „v novějších dějinách neexistuje příklad, kdy pučisté žádají politický souhlas od státních orgánů k provedení puče, které podle logiky puče mají svrhnout“ (Hadžić, 2001, s. 132).
- ⁸⁵ Jović: „My [myšleno Srbsko – pozn. aut.] si z politických důvodů nesmíme dovolit zřeknout se Jugoslávie. To by v dalším vývoji jugoslávské krize mohlo mít negativní důsledky pro Srbsko a Černou Horu a srbsko-černoohorskou armádu na srbských územích mimo Srbsko by to mohlo dovést do pozice »agresora«.“ (Jović, 1995, s. 389.)
- ⁸⁶ Kadijević sám tvrdí, že „jakýkoli pokus o autonomní čin nebo rozhodnutí by byl nezodpovědným avanturismem a svalováním odpovědnosti na JNA za všechny chyby, které vedly stát do propasti“ (Kadijević, 1993, s. 88).
- ⁸⁷ „Tudjman a Milošević se domluvili pouze konceptuálně, ale nikoli o všech podrobnostech. I nadále zůstala otevřena otázka hranic mezi Srbskem a Chorvatskem.“ (Hudelist, 2005, s. 694.) Hrvoje Šarinić, jediný poradce Franji Tudjmana při těchto rozhovorech, vzpomíná: „Mým cílem je, aby Milošević přinutil Srby v Chorvatsku uklidnit se a stáhnout se, čímž bychom opět získali suverenitu nad celým chorvatským územím, a poté jednat o Bosně.“ (Hudelist, 2005, s. 699.) Výsledky rozhovorů jasně ukázaly, že otázka srbských území v Chorvatsku byla hlavním problémovým bodem a příčinou, proč se Milošević a Tudjman nedohodli.
- ⁸⁸ „Martićevci“ tak zlikvidovali starostu ve vesnici Mirkovec, protože nechtěl povolit kontrolu vesnice jeho lidem. Extrémní křídlo HDZ zase zlikvidovalo šéfa policie v Osijeku Josipa Rajhla Kira, který se úspěšně snažil mezietnické vášně zklidňovat a jenž měl velkou důvěru u Srbů ve východní Slavonii (Glenny, 2002, s. 117–119; Silber – Little, 1995).
- ⁸⁹ SPO zformovalo Srbskou gardu (Srpska garda), SRS četnické jednotky a SNO Bílé orly (Beli orlovi).
- ⁹⁰ Ve skutečnosti všechny tyto jednotky, hlavně SDG, jak bylo zmíněno, kontrolovala tajná služba Ministerstva vnitra Srbska.
- ⁹¹ Milan Martić vysvětluje změnu svého postoje k JNA po událostech na Plitvických jezerech: „Až na pár jezdinců byla JNA vcelku nezaujatá k událostem do chvíle, než Milošević viděl, že je Chorvatsko stále agresivnější vůči Krajíně, a než zvedl hlas... Příslušníci JNA, kteří byli na naší straně, stejně jako lidé z policejních kruhů dostali jisté signály, aby se připravili na válku. To znamenalo, že dostaneme zbraně a logistickou i materiální pomoc.“ (Silber – Little, 1995.)

PŘEMĚNA JNA

- ⁹² Po střetu v Plitvicích se v Kninu usazuje velitelství páté armádní oblasti s odůvodněním zabránit mezinárodním srážkám (Radaković, 2003, s. 116–117). Do té doby velitelství páté oblasti sídlilo v Záhřebu.
- ⁹³ Hadžić tak tvrdí, že každý, kdo mohl, si hned vybral stranu (Hadžić, 2001, s. 125). Někdy důležitou roli hrála nejen národnost, ale i materiální podmínky. Jak mi potvrdila jedna osoba, dostávali důstojníci JNA ve Slovinsku příslibeno, že si mohou ponechat všechny výhody, pokud přejdou na slovinskou stranu. Tento fakt ve své knize uvádí také Miroslav Lazanski (Lazanski, 2000, s. 147–148).
- ⁹⁴ V tomto střetu, do té doby největším, zahynulo 12 chorvatských policistů a tři srbských ozbrojenci (Silber – Little, 1995; Glenny, 2002, s. 87–89).
- ⁹⁵ Spolu se Slovinskem prohlásilo osamostatnění o několik hodin dříve také Chorvatsko.
- ⁹⁶ Protože předsednictvo SFRJ nezasedalo v plném počtu, rozkaz získat kontrolu nad hraničními přechody vydal předseda svazové vlády Ante Marković.
- ⁹⁷ Do této akce bylo nasazeno 1990 vojáků JNA (Lazanski, 2000, s. 149).
- ⁹⁸ Strategie TO Slovinska o síle 36 000 lidí (Lazanski, 2000, s. 149) vycházela zcela z Koncepce všenárodní obrany (K ONO), která dokázala guerillovým způsobem boje jednotkám JNA nejen čelit, ale také způsobit mnohem větší ztráty, než by odpovídalo její reálné síle.
- ⁹⁹ „Čím více zanikal jugoslávský stát, tím více usilovalo armádní vedení o rychlý vznik nové Jugoslávie. Hlavním motivem bylo to, že v Jugoslávii stále existují ty národy, které si přejí žít ve společném státě.“ (Kadijević, 1993, s. 90.)
- ¹⁰⁰ Brionská dohoda stanovila, že se JNA musí stáhnout do kasáren, Slovinsko a Chorvatsko mají odložit vyhlášení nezávislosti o tři měsíce a po tuto dobu dohled nad kontrolou hranic budou provádět smíšené jednotky svazových a republikových orgánů a znovu se ustaví úplné předsednictvo SFRJ, včetně zástupců Chorvatska a Slovinska.
- ¹⁰¹ Zmíněná strategie měla úspěch v izolovaných kasárnách ve vnitrozemí, jako byl příklad ve městech Varaždin, Bjelovar nebo Jastrebarsko (Lazanski, 2000, s. 169–171).
- ¹⁰² K tomu přispěl také fakt, že si mnoho chorvatských důstojníků, kteří se rozhodli pro dobrovolný odchod, s sebou odneslo důležité vojenské dokumenty a materiály, což mezi srbskými důstojníky vyvolávalo paranoidní strach před všemi nesrbskými důstojníky (Hadžić, 2004, s. 139).
- ¹⁰³ Situaci se armáda pokoušela změnit zahájením mobilizace v Srbsku, v Černé Hoře a v Bosně a Hercegovině, ale bez výraznějších úspěchů.
- ¹⁰⁴ Absolutní většina těchto dobrovolníků vstupovala do války silně nacionalisticky motivována.
- ¹⁰⁵ K tomu posloužila také vládní vyhláška republiky Srbsko z 23. 8. 1991, v níž bylo stanoveno, že „doplňení jednotek JNA dobrovolníky se provádí v souladu se svazovými zákony“ (Biserko, 2001, s. 226).
- ¹⁰⁶ Jednotky United Nation Protection Forces (UNPROFOR) byly vyslány za účelem zachování příměří a bezpečnostních podmínek, nezbytných pro vyřešení jugoslávské krize. UNPROFOR působil v Chorvatsku od února 1992 do března 1995 (srovnej Mission UNPROFOR, S. 1.).
- ¹⁰⁷ Ratko Mladić, tehdejší hlavní velitel JNA v oblasti Knin, tvrdil, že 90 % JNA v Krajině tvoří tamější obyvatelé (Glenný, 2002, s. 45).
- ¹⁰⁸ Většina důstojníků makedonské národnosti zůstala v Makedonii, kde se po vyhlášení nezávislosti podíleli na vytváření makedonských ozbrojených sil.
- ¹⁰⁹ „Přítomnost vojenských orgánů jako elementů bývalé JNA na srbském etnickém prostoru umožnila formování a vyzbrojení jednotek armády Republiky Srbské.“ (Pandurević, 2004, s. 63.)
- ¹¹⁰ Přesná reakce Franji Tudjmana údajně zněla: „Nesmíme jít ani o milimetr dál.“ Když se ho na to samé v přítomnosti generála Antona Tuse zeptal Stjepan Mesić, Franjo Tudjman mu odpověděl: „Generále Tusi, kdo vede tuto válku, Vy nebo já?“ (Mesić, 2001.)
- ¹¹¹ To přetrvalo dodnes a nejlépe je vidět při sportovních utkáních mezi Srbskem a Černou Horou a Chorvatskem nebo mezi srbskými a chorvatskými sportovními kluby. Prakticky v každém zápase chorvatští fanoušci skandují jméno tohoto města.
- ¹¹² V současnosti Vukovar nemá v podvědomí Srbů téměř žádný význam.
- ¹¹³ Bývalí komunisté vyhráli také v Makedonii, ale volby v této republice se konaly později než v Srbsku a zároveň neměla Makedonie nikdy takovou pozici, aby mohla výrazněji ovlivňovat vnitrojugoslávskou politiku.

Literatura a prameny

- Barša, Pavel – Štrmiska, Maximilián (1999): Národní stát a etnický konflikt. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.
- Biserko, Sonja (2001): Od Jugoslovenske narodne armije do srpske vojske. In: Ratovi u Jugoslaviji 1991–1999. Zbornik saopštenja i diskusija sa okruglog stola, 7.–9. novembra 2001. Beograd: Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941–1945, 2001, s. 217–228.
- Davinić, Prvoslav (2003): Problemi vojne industrije u našoj zemlji. In: Janković, Pavle (ed.): Reforma sektora bezbednosti. Beograd: CEPROB, 2003, s. 63–68.
- Dedijer, Vladimir (1953): Tito Speaks. His self portrait and struggle with Stalin. London: Weidenfeld and Niclson, 1953.
- Dienstbier, Jiří (1999): Od snění k realitě. Vzpomínky z let 1989–1999. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.
- Dimitrijević, Vojin (2002 a): Jugoslovenska kriza i medjunarodna zajednica. In: Popov, Nebojša (ed.): Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (I. deo). 2. vydání. Beograd: Samizdat B 92, s. 255–281.

- Dimitrijević, Vojin (2002 b): Sukobi oko Ustava iz 1974. In: Popov, Nebojša (ed.): Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (II. deo). 2. vydání. Beograd: Samizdat B 92, 2002, s. 11–36.
- Dizdarević, Raif (2002): Od smrti Tita do smrti Jugoslávie. Praha: Jan Vašut, 2002.
- Domazet, L. Davor (2001): Kako je pripremana agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu ili preoblikovanje JNA u srpsku imperijalnu silu. Nacionalna sigurnost i budućnost, No. 1 (2001), http://www.nsf-journal.hr/issues/zbornik_s1/domazet.htm
- Glenn, Misha (2003): Balkán 1804–1999. Nacionalismus, válka a velmoci. Praha: BB Art, 2003.
- Glenn, Misha (2002): Pad Jugoslavije. Treći balkanski rat. Beograd: Samizdat B 92, 2002.
- Grupa autora (1997): Rat je počeo na Maksimiru. Govor mržnje u medijima (Analiza pisanja Politike i Borbe 1987–1991). Beograd: Medija centar, 1997.
- Hadžić, Miroslav (2002): Armijska upotreba trauma. In: Popov, Nebojša (ed.): Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (II. deo). 2. vydání. Beograd: Samizdat B 92, 2002, s. 125–147.
- Hadžić, Miroslav (2004): Jugoslovenska narodna agonija. Beograd: Dan graf, 2004.
- Hadžić, Miroslav (2001): Sudbina Partijske Vojske. Beograd: Samizdat B 92, 2001.
- Hladký, Ladislav (1996): Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země. Brno: Doplněk, 1996.
- Hudelist, Darko (2005): Tudjman: Biografija. Zagreb: Profil international, 2005.
- Johnson, Paul (1991): Dějiny dvacátého století. Praha: Rozmluva, 1991.
- Jazvić, Borisav (1995): Poslednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika. Beograd: Politika, 1995.
- Jović, Dejan (2001): Razlozi za raspad socijalističke Jugoslavije: Kritička analiza postojećih interpretacija. Reč, Vol. II (8. jun 2001), No. 62, s. 91–157, http://www.b92.net/casopis_rec/62.8/pdf/091-157.pdf
- Kadrijević, Veljko (1993): Moje vidjenje raspada. Vojska bez države. Beograd: Politika, 1993.
- Lazanski, Miroslav (2000): Jutarnja patrola. Beograd: Knjiga-komerc, 2000.
- Lopušina, Marko (2003): Tajni ratnici Ex Jugoslavije. Beograd: Evro, 2003.
- Marković, M. Zoran (2002): Nacija – žrtva i osveta. In: Popov, Nebojša (ed.): Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (II. deo). 2. vydání. Beograd: Samizdat B 92, 2002, s. 205–229.
- Mission UNPROFOR (S. I.). United Nation Organisation, http://www.un.org/Depts/dpko/co_mission/unprof_p.htm
- Nenadović, Aleksandar (2002): „Politika“ u nacionalističkoj oluji. In: Popov, Nebojša (ed.): Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (II. deo). 2. vydání. Beograd: Samizdat B 92, 2002, s. 151–177.
- Pandurević, Vinko (2004): Rat u Bosni i Hercegovini i paravojne formacije. Beograd: IGAM, 2004.
- Pelikán, Jan – Havlíková, Lubomíra – Chrobák, Tomáš – Rychlík, Jan – Tejchman, Miroslav – Vojtěchovský, Ondřej (2005): Dějiny Srbska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.
- Pešić, Vesna (2002): Rat za nacionalne države. In: Popov, Nebojša (ed.): Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (I. deo). 2. vydání. Beograd: Samizdat B 92, 2002, s. 29–86.
- Petrović, Edit (2002): Etnonacionalizam i raspad Jugoslavije. In: Halpern, Joel M. – Kideckel, David A. (eds.): Susedi u ratu. Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa. Beograd: Samizdat B 92, 2002, s. 213–227.
- Pirjevec, Jože (2000): Jugoslávie 1918–1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie. Praha: Argo, 2000.
- Radaković, T. Ilija (2003): Besmislena YU-ratovanja. Beograd: Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941–1945, 2003.
- Silber, Laura – Little, Alan (1995): Smrt Jugoslavije, http://mmc.et.tudelft.nl/~sii/b92net/unfinishedpeace/smrt_jugoslavije/index.htm
- Stamatović, Aleksandar (2001): Vojna privreda druge Jugoslavije (1945–1991). Beograd: Vojnoizdavački zavod, 2001.
- Šesták, Miroslav – Tejchman, Miroslav – Havlíková, Lubomíra – Hladký, Ladislav – Pelikán, Jan (1998): Dějiny jihoslovanských zemí. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.
- Švarn, Filip – Vasić, Miloš (2001): Zadah zločina – srpske paravojne formacije 1990–2000. In: Ratovi u Jugoslaviji 1991–1999. Zbornik saopštenja i diskusija sa okruglog stola, 7.–9. novembra 2001. Beograd: Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941–1945, 2001, s. 235–246.
- Tejchman, Miroslav – Hradečný, Pavel – Šesták, Miroslav (1996): Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie. Praha: Historický ústav AV ČR, 1996.
- Tesař, Filip (2003): Bezpečnostní politika Srbska a Černé Hory, http://www.ksa.zcu.cz/user/tesar/oke/bp_srbsko.doc
- Tesař, Filip (1999): Ozbrojený konflikt na území Bosny a Hercegoviny. In: Gabal, Ivan (ed.): Etnické menšiny ve střední Evropě. Praha: G plus G, 1999, s. 255–332.
- Vankovska, Biljana (2001): Civil-Military Relations in Macedonia: Between Peace and War. In: Pentev, Plamen (ed.): Civil-Military Relations in South-East Europe. Wien: Bundesministerium für Landesverteidigung, 2001, s. 133–155, http://www.isn.ethz.ch/researchpub/publihouse/misc/relations_south-eastern_europe/relations_in_south_east_europe.pdf
- Vujović, Sreten (2002): Nelagoda od grada. In: Popov, Nebojša (ed.): Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (I. deo). 2. vydání. Beograd: Samizdat B 92, 2002, s. 163–189.
- Woodward, Susan (1997): Balkanska Tragedija. Haos i raspad posle hladnog rata. Beograd: Filip Višnjić, 1997.

Audio-videonahrávky a textové přepisy (dokumenty se nacházejí ve vlastnictví autora této práce)

- Bogičević, Bogić (2001): Čovjek koji je rekao „Ne“. Radio Free Europe, 2001.
- Dizdarević, Raif (2001): Velika prevara. Radio Free Europe, 2001.
- Gligorov, Kiro (2001): Podela živog mesa. Radio Free Europe, 2001.
- Jović, Borisav (2001): Svako rešenje je bilo bolje od rata. Radio Free Europe, 2001.
- Kučan, Milan (2001): Otpor Srboslaviji. Radio Free Europe, 2001.
- Mesić, Stjepan (2001): Ja sam dogovorio sastanak u Karadjordjevu. Radio Free Europe, 2001.
- Šušvar, Stipe (2001): Moji obračuni s njima. Radio Free Europe, 2001.
- Tupurkovski, Vasil (2001): Raspad je bio neminovan – ali ne i rat. Radio Free Europe, 2001.

Poznámka

Autor by rád poděkoval šéfredaktorce časopisu Mezinárodní vztahy Lucii Königové a dvěma anonymním oponentům za přínosné rady a připomínky. Zvláštní poděkování patří také Vítu Hlouškovi. Za konečnou verzi textu a případné nesrovnalosti nese odpovědnost pouze autor tohoto textu.